

Euskalgintza sindikalgintzan txertatu (III)

HITZEN ZARATA

Iñigo Aranbarri

ERREPUBLIKAREN HIZKUNTZA FRANTSESA DA

Jakes Bortayrou

INPROBISAZIOA ETA KOMUNIKAZIOA

Andoni Egaña

**GAZTELERA NAFARROAKO HIZKUNTZA
OFIZIALA DA**

Roldan Jimeno Aranguren

«Hitzen zarata»

4

Iñigo Aranbarri

Idazle azkoitiar honek (1963) kazetaritzako lana hainbat literatur generorekin tartekatuta izan du. Filologian lizentziaduna, Donostiako Hizkuntza Eskolan irakasle dugu. *Hizlandia* argitaratu berria du; liburu honetan *Berria* egunkarian bi urtetan argitaratu dituen artikuluen bilduma bat egin da.

«Errepublikaren hizkuntza frantsesa da»

15

Jakes Bortayrou

Parisen 1957an jaio zen Bortayrou; Iparraldeko ezker abertzaleko militantea da (ABren exekutibokoa), euskara, kultura eta gizarte-eredu esparruetan lanean ari dena. Euskal Konfederazioaren kide eta AEKko koordinatzaile.

«Inprobisazioa eta komunikazioa»

28

Andoni Egaña

Zarauztarra (1961), euskal filologian lizentziaduna. Azken hogeita urteotako bertsolaritzaren ordezkari nagusienetakoa (azken lau txapelketa nagusiak irabazi ditu), eta sorkuntza inprobisatuaren barne-prozesua ulertzeko ikuspegi berri bat eman du. Hitzezko eta idatzizko hainbat euskal hedabidetan kolaboratzairekin batera, telebistarako gidoiak eta sormen lanak ere idazten ditu.

«Gaztelera Nafarroako hizkuntza ofiziala da»

48

Roldan Jimeno Aranguren

Iruñean jaioa (1973), historian lizentziatua eta doktorea, Nafarroako Unibertsitate Publikoko irakaslea da, Euskal Herriko Zuzenbide Historiko eta Autonomia ikertzeko Fundazioaren idazkari teknikoa eta Eusko Ikaskuntzako RIEV aldizkariko koordinatzailea. Nafarroako euskararen historia eta egoera juridikoaren inguruan hainbat lan argitaratu ditu.

© Liburuxka honetan jasotzen diren testuak egileen jabetzapean daude

Argitalpena: Manu Robles-Arangiz Institutua
Barrainkua, 13
48009 BILBO
www.mrafundazioa.org

Inprimaketa: Bilbo Graf (Bilbo)

ISBN: 84-935380-6-X

Lege gordailua: BI-331-06

MANU
ROBLES-ARANGIZ
INSTITUTUA

5. Dokumentua 2006ko abendua

*Fernando Iraeta,
Manu Robles-Arangiz Institutua fundazioko zuzendaria*

«Euskalgintza sindikalgintzan txertatu» saileko 3. ale honetan hiru gai bildu ditugu: Euskararen egoera Nafarroan eta Ipar Euskal Herriko lurraldeetan, bertsolaritza inprobisazio eta komunikazio lan gisa, eta komunikabideek albisteak nola helarazten dizkiguten aztertzen duen lan bat.

Ipar Euskal Herrian euskararen egoeraz eta erakunde publikoetatik markatzen den hizkuntza politikaz dihardu Jakes Bortayrouk, ofizialki esistitzen ez den hizkuntza bat, bere herrian "atzerritarra" dena, eta poliki bada ere eta herri ekimenei esker, presentzia bat lortzen ari dena irakaskuntzan (ikastolak), kultur ekitaldietan, hedabideetan (euskal irratiak). Euskara erreibindikazio gune esanguratsu bat bilakatu da.

Roldan Jimenok Nafarroako hizkuntza egoera aztertzen du, 1982ko Foru Hobekuntzatik abiatuz, egungo Euskararen Foru legea ailegatzeko. Hizkuntza eskubideen egoera lazgarria eta euskara ofizialki baztertua dagoela eta gaztelaniak bizitzaren arlo guztietan duen nagusitasunaz.

Bertsolariek inprobisatzaile eta komunikatzaile legez bizitzen dutena eta lan egiteko sistema (taldekotasuna, bapatekotasuna, jendeurrekotasuna, gaiak, musika-doinua...), bertsolaritza lanbide gisa, dira Andoni Egañak aletzen dituen kontuak. Bestalde, hedabideek helarazten dizkiguten mezuak kupidagabe biluzten ditu Iñigo Aranbarrik; beronen ustez, berriak emateko moduan islatzen da komunikabide bakoitzaren ideologia.

Gai hauek guztiak maila handiko adituek azaltzen dizkigutela ikusirik, ziur gaude gure irakurleentzat interesgarri izango direla; liburu hau osatzeko oinarritzat hartu ditugun hitzaldietan izan zen jendearentzat, bederen, hala gertatu ziren.

Hitzen zarata

Iñigo Aranbarri

Hitzak eta ideologia

Zioen elkarrizketa batean Bernardo Atxagak hitzei zarata kentzea, hitzak nolabait garbitzea dela poesiaren funtzioetako bat. Halaxe errepikatu dute beste idazle batzuek ideia berbera geroago, eta baita lehenago ere. Halaxe gurean honen inguruan gogoeta egin dutenek, nola Felipe Juaristik hala Juanjo Olasagarrek... Eta etxeorratz ikaragarri batean ikusten dugu poeta, kristalak garbitzen eta maruskatzen, inoiz itzuliko ez zaien diztira hori topatu nahian.

Honetan, adibidez jantzia dator egunerokotasuna. Pixka bat ari-tuta, ez zaigu zail egingo batean eta bestean adibide egokirik aurkitzerik. Langile artean gaudenez, har dezagun 'iraultzaile' hitza, esaterako. 'Iraultzaile', gure kulturaren, ezkerren adjektibo eta ondare izan da. Baina bada Mexikon, ondo dakizue hau, PRI izeneko alderdi bat, ezkerretik zerbait izan bazuen petrolioa-eta nazionalizatu zituen Lazaro Cardenas Jeneralaren garaian izan zuena, eta Villa, Zapata eta Maderoz geroztik, oraintsu arte boterean dagoena: Partido Revolucionario Institucional. 90 urte egin ditu boterean, Vicente Foxen PANek ordezkatu duen arte. Esadazue, izan daiteke, gure ikuspegitik iraultzaile eta instituzionala batera? Utzidazue, egoki datorrelako, Joxerra Gartziaren gezi bat, egonean doazen horietako bat hona ekartzen: "Boterea eskuratu arte, iraultza. Boterea eskuratu, eta irauntza. Utopiaren errautsak besaulki azpian dau-tza".

Baina iraultzara itzulita, hona hitzen zarataz gogorazterea behartu ninduen pasadizo bat. 2000ko hauteskunde bezperan geunden, eta ni, telebista aurrean, egonean. Halako batean Javier Arenas PPko buruzagia agertu zen, Nuevas Generaciones-en batzar batean, gazteak leziatzera joana, antza. Eta gutxien espero nuenean, han hasi zen, hura ere, "gazteak iraultzailea" izan behar duela aldarrika. Bai, Javier Arenas.

Orain dator galdera: 'iraultzaile' hitzak, zer esan nahi du? Noren esku dago benetako esanahia? Gehien erabiltzen duena –eta mass

Iñigo Aranbarri Bilboko ELAren egoitza nagusian eman zuen hitzaldi hau 2005eko apirilaren 14ean, «Hizkuntzaren ideologiak (prentsak erakusten digun mundua)» titulupean.

medien indarrak ari naiz- hitzaren jabe egiten da? Hitzen zaratarena botere arazoa da, beraz, poetena beharrea?

Mexikotik irten gabe, bada Chiapasen talde paramilitar bat Armada Zapatistaren kontra gogorrean ari dena. Justicia y Paz deitzen da. Lasai asko izan zitekeen Gobernu Kanpoko Erakunde batena, baina ez, lantegia tzotzil, tzeltal eta tojolabar iraultzaileak hiltzea duen talde paramilitar bat da Justicia y Paz. Antzeko zerbait gertatzen delakoan dago sasoi batean Arestik poesiara hain zintzo ekarri zituen Herria, Askatasuna, Bakea eta gainerakoekin. Zer esan nahi dute benetan?

Begiratzea baino ez dago. Gure herri honetan, zer esan nahi du, azkenaldiko erabilerei erreparatuta, 'faxista' hitzak? Denak dira, denei kasu egitera, faxista gure herrian. Eta ez politikoen erregistroan soilik. Kale hizkeran ere, ideologia guztietako hiztunen artean usu entzuten den hitza da faxista. Zer esateko, ez dakigu. Ez dut uste inork duenik gogoan Benito Mussoliniren sistema politikoa. Ez haren neurri ekonomikoak. Ez bera Italiako Handiko Duce zen garaiko egituraketa soziala. 'Faxista' iraina da, etsaia kopeta erdian jotzeko harrikada, guztiek harri dela, eta ez beste ezer erabakita, arma gisa darabiltena. Eta hala, 'faxista,' izen bada, plus politikoa duen putakumea baino ez da. Adjektibo gisa berriz, jarrerari loturiko definizio lauso bat, laido beti.

Albistegiek, errepikatzearen poderioz hitzen fabrika ilun horiek, lana beltz egiten dute zikintze honetan. Ez alferrik, bertan modulatu duen botereak ahotsa. Badaki behin eta berriz erabilia, esana-hiz alde dezakeela edozein hitz. Adibideak, egunero aurki daitezke, eta nonahi. Hara bat. ETAk norbait bahituta zuen azken aldietan, bazen formula bat telebista eta irratietan egunero eta goiz, eguerdi, arrasti eta gauetz behin eta berriz errepikatzen zitzaiguna: "halakok 300 egun daramatza torturapean".

Ez naiz ni izango egoeraren gorria ukatuko duena, baina boterearen bozgorailuetatik "halakok 300 egun daramatzala torturapean" dionean ez da esaten ari ETAk tortura egiten duela, baizik eta estatuak ez duela torturatzen. Eta beraz, ez sinesteko ehunka, mila-ka atxilotuk azken hogeita hamar urteotan denetariko komisaldegi eta polizia-etxeetatik pasa ondoren salatu dituzten astakeriak. Tortura, orain arte guk erabili izan dugun esanahiarekin, hila da. Zarataz jantzita, ezerezean geratzen dira Kristina Getek pairatu zuen bortxaketa, ezerezean Kepa Urraren bihotzerainoko ubeldurak, ezerezean Joseba Arregiren oin azpi erreak, Mikel Zabaltzaren birika urez puztuak, Lasa eta Zabalaren azazkal erauziak, Gurutze Iantzi-

ren malko odolduak, Anparo Arangoaren gorputz hanpatua... Diote, azken beltzean, oro dela ETaren propaganda kanpaina, eta beraz, gezurra. Badago hor, esan gabe doa, beraren kontra erabili izan den hitza lortzeko borroka bat, esanahiaren gaineko monopolio nahi bat.

Hitza da, hitzaren estalgarri.

Hitzekin arazoak ditugulakoa, ez da berria ere. Euskaldunok, munduan beste askok legez, ondo dakigu zertaz ari garen. Itxura batean politikaz kanpo ere, esan nahi dut. Gauza simple eta unibertsal batengatik hastearren. Zer da goia, zer da behea? Euskaldun bat Madrilerara doanean, behera doa? Orduan zergatik deitzen diogu Behe Nafarroa goian badago?

Herri gehienetan bada, Bilbon gaudenez ezagutuko duzue, goiko okindegi bat eta beheko zubi bat. Era berean, denok ezagutuko duzue egun ez errota, ez bolu ez eihera ez duen Goiko Errota izeneko parajeren bat eta Beheko plaza deitutako ingurua. Hala izan da gurean orain arte. Ibaiak Kantauri isurialdean errenditzen diren eskualdeetan, jakina da, goia hegoaldean dago, eta behea iparraldean. Hala agintzen du logikak, ibaian goraka hasten ez diren artean, behintzat.

Gero, itsasora hurreratu eta gauza bitxiagoak aurkituko ditu lehorrekoak denak. Entzungo du, esaterako, Lekeition, "goitarrak hasita dauz bokartetan", eta pentsatzen duzu, buruaz ibaian gora egiten duzularik, ea aulestiarrek itsasoko lanari gustua hartua dioten, edo munitibartarrek, solo-pentzeak eta fabriketako beharra utzi eta hasita ote dauden, hauek ere sare eta traina hedatzen hor nonbait. Ikasten duzun arte, beti ikasten, arrantzaleen kulturaren goia ekialdea dela, eta goitarrak, beraz, giputzak, Getariako eta Oriokoak, konparazio batera, behetarrak montañesak diren bezalaxe.

Baina hau antropologia da, badoan mundu ikuskera bat. *Bajarse al moro* ez da guk asmatutako filma, baina ondo ikasi dugu. Orain, ez dakit zer presori bisita egitera Algecirasera bajatzen dela hama-bostean behin, entzungo diozue halakori. Mapa dugu buruan, ez ibaia. Aldatu zaigu burua eta aldatu, ezinbestean, hiztegia.

Nahiago nuke baina, egia esango dizuet, arazo antropologiko hutsa balitz. Geografian, munduan beste asko legez, ez garela ondo moldatzen, ondo dakigu. Kartografia maite duzuenok, ezagutuko duzue, nola ez, gurean oraindik oso leku bakanetan ikusten den mapa mundi eredu bat.

Harritzen zaitu aurrenekoz ikusten duzunean. Afrika ikaragarri handi azaltzen da, eta Hego Amerika zer esanik ez. Europa berriz, hor goian, txiki, ezinago txiki. Estatu Batuak ez da ohituta gaude-naren mendrenik ere.

Peters-en proiektzio legez ezagutzen da, eta lurralde bakoitzaren azalera kontuan hartuta dago osatua karta. Beste era batera esateko: orain arte ezagutu dugun mapa mundia estatu kolonizatzaileen iru-dira egindako mapa da, dio Arno Petersek. Ipar hemisferioko esta-tuak benetan direnak baino handiago ematen dira, hegoaldekoak, berriz, txikiago. Sexuan bezala, botere kontua da.

Erreparatzea besterik ez dago, geure txikian, badugula, herri gisa, geuk ere, Peters baten beharra gure bihotz itxurako mapa amorfo hau, euskal herritarron arteko nolabaiteko oreka bat man-tendu nahi badugu, behintzat. Bestela badakigu zer daukagun: pro-bintzianismo merkea, txokokeria barregarria, hogeitakiloko kalabaza bat herri baten dohain eta ezaugarri nagusi.

Badira urte batzuk, irratia entzuten: "Iparraldekoa baloiarekin eta...!", sarrera gogor batez baloia kendu dioten Didier Deschamps futbol jokalaria nondarra gogoraziz esataria behin eta berriro. Eta ez da gezurra. Didier Deschamps Iparraldekoa da, Lapurdiko Mia-ritzekoa.

"Gogor eman dio nafarrak ezkerrez area barruan..." identifikatu du Athleticen partidua erretransmititzen ari den esatariak Ismael Ur-zaiz baloia jotzen ikusi eta batera. Eta ez da gezurra. Isma Urzaiz nafarra da, Tuterakoa. Eta Hegoaldekoa.

Geroxeago, irrati berean, beste kirol batzuen berri ematen ari de-larik, "Anoetako txirrindulariaren egoeraz" hitz egiten entzun dut. Eta ez da gezurra. Abraham Olano Anoetakoa da. Gipuzkoarra, be-raz. Hegoaldekoa inondik ere.

Futbolera itzulita, bada erdizka utzi duen albiste bat, eta itzuli bada, itzuli da. Iker Sarriegiz ari zen, eta halaxe aurkeztu du: "An-tiguako futbolari ohi bat". Hala amaitu du. Eta ez da gezurra. Sa-riegi Antiguakoa da. Donostiako Antiguakoa. Gipuzkoarra. Hego-aldekoa.

Ez du gaiztoz egin. Pilotaz ari zela ere, halaxe bota duelako Mi-kel Unanuez ari zela, "Añorgako aurrelaria". Ez da gezurrik inon, dena da egia, eta hala trebatu du entzulea. Sarriegiren Antigua au-zoak Deschampsen Iparraldeak beste balio du, Urzaizen Nafarroak bezainbeste, Olanoren Anoetak adina. Horra gure eguneroko ma-pamundia.

Horrela, nahi gabe, oharkabeen kasik, gure geografia plastikozkoa egiten da, gelatina xaflak balira bezala linburtzen dira egunen poderioz auzoak, herriak, eskualdeak esplikerraren ezpainetan. Esatariaren arabera –boterea hau ere–, eraikitzen da egunero geure herriari buruz dugun imaginarioa. Berdintasunaz ari bagara, ez da hau ere, euskal herritarrak hierarkizatzeko era bat? Ez da horrela eraikitzen topikoen mundua, euskaldunen arteko fobiagintza probintziano hori? Arno Peters ez bada ere, nork osatuko du gure mapa?

Ez gara, ez, normaltasunean bizi. Egunero erakusten zaigu. Paueko Gortetara Batasunako bi kide eta *Garan*: “Otegi y el labor-tano Larralde...”. Ibarretxe lehendakariaren jarduna prentsa aurrean eta “Ni, euskaldun guztion lehendakari naizen aldetik...”. Ea ondo ulertu dugun? Ibarretxe da, esatate baterako, Xabier Larralde lapurtarraren lehendakaria? Ibarretxe da, eman dezagun, Aingeru Epaltza idazlearen lehendakari, Itxaro Bordarena, Niko Etxartena? Ala Epaltza, Borda eta Etxart ez dira euskaldunak? Beste era batera esanda, zergatik dago euskaldun hitza Euskal Autonomia Erkidegoko biztanleekin identifikazio nahia? Euskaldun, euskaradun, ez da inoiz hiru probintziotako biztanleei deitzeko erabili. Inoiz ere ez? Zergatik, orduan? Anbizio politiko hutsak justifikatzen du honelako astakeriarik? Ezen, ezjakintasuna, ez da...

Ez gara, ez, gure baitakoak...

–Tu no tendrás frío, ¿no? ¡Un chicarrón del norte como tu!– esan ohi zidan neska lagun batek Madrilen, Sofidou irteeran, txibi erroren ogitarteko bat jatera gonbidatzen ninduela.

Gaztela gorriko haize min harekin gustura jantziko nukeen jertsea, eskuera izatera, baina gugatik esan ohi diren betiko leloetan harro, ez nion ezer esan. Nahiago etxera heldutakoan alimaleko gripe batek eraistea mitoa haustea baino.

- Claro que no, los chicarrones del norte como yo nunca llevamos jerseis...

Handik aste batzuetara, lagunekin ostaturaz ostatu, zurrut eta purrut. Donostiako Parte Zaharrean haxix bila ibiltzen diren gazteen gaia atera zen.

- Gabatxoak dituk horretan amorratuak.

- Iparraldekoak esan nahiko duk –zuzendu nion.

- Bueno, bai, hori, Iparraldekoak –eman zidan amore.

Ez nion Madrilgoaz deus esan, ez neskarena eta ez, nola ba, etxeratzeko Norteko ferrokarrila hartu nuela, Txirritak bertso sorta eder hura utzi zion bera. Nortekoa, Hegoaldera doan bakarra...

Non bizi garen ere, badakigu ala? Egunkari abertzale batean egunero banda marraztu bat argitaratzen zuen umoregile grafiko batek honetantxe, Iparraldearen kokapenean oinarritu izan zuen behin baino gehiagotan bere eguneroko eztena. Ahaleginduko naiz hitzez azaltzen, hara: lehenengo koadroan ertzain bat agertzen zen, kirioetatik jota, izu-laborrien menpe begiak irten beharrean. Goian, lagungarri, letra batzuk, euskaraz: "Ertzaintza Iparreko sindromeaz". Bigarrengoan, hiritar egurtu bat, burua lotuta, begiak ubelduta, eta gainean beste testu bat. Hahor hitz jokoa, txistea: "Iparra Ertzaintza sindromeaz".

Jakina, hau ulertzeko beharrezkoa da gazteleraz pentsatzea, eta euskararen mundutik Madrilgo nire lagunaren buruan sartzea, eta logika bera erabilia interpretatzea, eta jakitea badela, edo bazela garai batean erdal prentsak usu erabili ohi zuen termino bat, 'síndrome del norte' deitzen zena. Hala deitzen zitzaion Euskal Herrian bizi ziren poliziek bizi zuten presio egoera psikologiari. Hala erabiltzen zen hauetakoa bat bere buruaz beste eginda agertzen zenean polizia-etxe batean. Iparreko sindromea hori zen, 'síndrome del norte', ulertzen duzue orain? Baina esadazue, Iparraldekoak bada-rabilgu, nola ulertuko dugu hau? Noren nortekoak gara Hegoaldekoak? Eta arestian aipatutakora itzuliz, Hegoaldekoak Iparraldekoak bagara, zer dira Iparraldekoak? Mega-ipartarrak?

Halakoak dira hitzak, hala erabiltzen ditugu, zikin, zer esaten ez dugun ez dakigula askotan. Hori, geografia hutsarekin, eta politikan sartuz gero?

Lehen Mundu Gerran, frantsesek Gerla Handia deitzen duten horretan, hainbestekoa zen botxeei zitzaion gorrotoa non Koloniako hura, alegia, Eau de Cologne Eau de Pologne bihurtu zen, Polonia-ko ura. Garai bertsuan, Estatu Batuetan, Beethovenen musika eta aleman eskolak galerazita zeuden garaian, gobernu bera izan zen eta *sauerkrautari* ere izena aldatu ziona, 'askatasunaren aza' bihurtu arte. Zaudete, zaudete pixka batean: ez da gauza bera gertatu oraindik orain, logika bera baina etsaia aldatuta, Frantziak Irakeko inbasioan ez ziela lagunduko jakin eta gero? Ez zen Estatu Batuetako Kongresuko jatetxean menua aldatu eta *french fries*ak, hau da, patata frijituak beste izen batekin bataiatu eta *freedom fries* deitu krisi diplomatikoak iraun zuen bitartean? Ez ziren arrazoi berberetatik

montaña rusa asko *montaña suiza* bihurtu? Donostiako Igeldokoa dugu lekuko...

Garai bakoitzak beldurrik gabe sortu ditu bere hiztegi txikiak. Italia faxistan, Mussolini jotzen da hitz sortzaile handitzat. Nazien hizkerak lan eder bat idazteko aukera eman zion Viktor Klempereri. Emaiozue, ahal baduzue, begiratu bat "LTI. Hirugarren Reich-eko hizkera" liburuari. Espainia frankistan, bestelako esanahi batekin, baina oso termino ahotuak izan ziren 'estado' eta 'nación'. Nork bere erara zikindutako hitzak, inondik ere.

Ikutu dugu hitza, eta ezin aipatu gabe utzi gutariko askori gertatu zaigun pasadizo hori: euskaltegian kobratzeko gaizki dabiltzala-eta hor atera dit, afalostean, eta garai batean neuk eginda bezalaxe, boleto-sorta, ea erosiko diodan loteria, laguntzeko. Badakizu... diru laguntzak... Jaurlaritza... Azalpenik ez nuela behar, nik, eta emateko. Udazkena zen. Zenbaki politak ziren endemas, irratiz entzuteko modukoak.

Aurpegikera xelebrea jarri nuela igarri zidan. Zer nuen. Izena, noren burutapena izan den. Ez zuen lehenengoan ulertu. Izena, Loteria Nazionala jartzea, ea noren ideia izan den. Orain bai, orain behar nuen azalpena. Ez zegoen beste izenik aipatu nion, eta normala, ez zidan ondo hartu. Zergatik diozu, nazionala berbagatik? Nola da 'loteria nacional', orduan?, esan zidan. Hala bazuen izena zer egin zezakeen berak. Konparazioen unea iritsi zen, eta hor bota zizkidan herreskan, konponbide errazik gabeko adibideak.

- Ea, zuk nola esaten duzu Radio Nacional? Iparraldeko abertzaleek, nola deitzen diote Frantziako Asanblea Nazionalari? Eta Irlandako bezatugabe horiek, nola britainiarren ikurretako bat den Grand National zaldi lasterketari? Nahikoa diagu!

Ez genuen bakerik. Ez nuen errukirik izan kontraerasoan. Auto-determinazioaren nahiz presoen eskubideen alde, ea zenbat manifestazio nazionaletan izan den galdetzea beste erremediorik ez nuen izan. Ea AEKanpadak ez diren nazionalak. Hitz bakarra, nazio bi. Zertarako dira hitzak ez badute hitz egiteko balio?

Ez dizuet esango nola amaitu genuen. Kontua da handik gutxira Abadiñoko Eroski handian sartu nintzela. Okel azpilei begiratu bat ematen, oharra. Euskarazkoan, haragia "estatukoa" zela zioen. Bitxia egin zitzaidan. Gaztelerazkora jo nuen, konparatuta ea zerbait ikas nezakeen ikustera: "procedencia nacional" zioen.

Ikusten denez, hona sentsibilitatez egindako itzulpena. Politikoa, gaztelerazkotik abiatu izanagatik, eroslearen ustezko profileria hurbiltzen ahalegindu dena.

Baina ez dezagun geure burua engaina. Sartu diskodenda batean, hurreratu apaletara. Zer dago 'nacional/nazionala' dioen atalean? Apalotan aurkitu duzue, esaterako, Joseba Tapia edo Anari? Orduan, zergatik haserretu behar dut loteria saltzen didan lagunarekin? Ez da erraza, ez denez, herri honetan bizitzea.

Hitzei zarata kentzea... baina nola? Badakizue zer hitzola beldurgarri diren politikarien (zergatik ez dut politiko esaten?) prentsa bulegoak?

Hemen, ez dira geure-geure uztakoak trantsizio garaian ahoz aho ibili zen "trena galdu" itzuli hura? Eta 'gaitzetsi'ri markatuegi irizita Elkarrik hasiera-hasieran maiz erabili izan zuen 'ezetsi'? Lizarra-Garaziren sasoiari, ez da ordukoa eszenategia termino politiko legez? Orain, ez darabilzue zuek ere, lan esparrutik kanpo ere "sare soziala sendotzera" jotzen duzuen sindikatuetakoa kideok, "biharko argazkia", esateko zein inportantea den bateko eta besteko jendea argazki berean biltzea?

Eta ikusten duzue, kutsatutako hitzokin ikasten dugu hitz egiten. Kutsatuta zergatik dauden? Har dezagun azken aldian sarri antzean entzun dugun hitz bikote bat, 'garbiketa etnikoa', konparazio batera. Orain, egin dezagun ariketa. Noiz entzun duzue kontzeptu hau aurrenekoz? Jugoslavia ohiko gerra garaian esango nuke nik. Segi dezagun, ordea. Noiz entzun duzue gehiago? Eta oso inportantea, nori? Garzon epaileari, esango didazue, Barakaldoko Gurutzetako ospitalean jaiotzen ziren Bilboko umeak Bilbon errol-datzen zirelako. Gogoan duzue? Epaileen hizkerari dagokio erregistro hori? Baina ez zarete hor gelditu. Beste izen bat ere etorri zaitzue hitzoi lotuta, "Euskadin garbiketa etnikoa praktikatzeko" dela esaten. Karlos Iturgaitz, ez? Zer esan nahi zuen? Zer da etnikoa Iturgaitzentzat? Zer Garzonentzat? 'Garbiketa etnikoa', honela erabiltzen, izango luke lortu zuen kutsu propagandistikorik Jugolaviako kasua izan ez bagenu? Eta esadazue, han Europaren bihotz hartan, zer esango lukete gugatik hau ezagututa? Ez da pornografikoa hau guztia?

Halaxe dago osatua, baina, gure hiztegia. Errepaso txiki bate ematea besterik ez dugu. Hona gazteleraren bidez irain gisa erabiltzen ditugun hitz batzuk batuz: kafrea, pigmeoa, bantua, barbaroa, moroa... Ez dira guztiak ez zibilizazioa? Baina ahaztu ere egin zaitzugu nortzuk diren kafreak. Ondare gisa gelditu zaigu, "poner una pica en Flandes", "no lo haria ni por todo el oro del mundo" edo "ce n'est pas le Perou" erakutsi digutenen bidetik. Hona boterearen arras-

toak gure egunerokotasun txikian, oharkabean, harako nazional harren ildotik egunero ateratzen zaigun mundu ikuspegia.

Gurekin ere, beste horrenbeste egin izan dute. Gaztelerazko hiztegi batean begira: “Vascuence (latin vasconice, adj. De vasconicus). Dicese de la lengua hablada por parte de los naturales de las Provincias Vascongadas, de Navarra y del territorio vasco francés. // 2. Lo que es tan confuso y obscuro que no se puede entender // 3. Grillos”.

Sinetsidazue, nahiago nuke neuk asmatuiko broma balitz, baina ez da. Sarrera hori eman die gure hizkuntzak auzoei: “lo que es tan confuso y obscuro que no se puede entender”. Hala egin dugu guk Afrikako kafreekin, bantuekin, pigmeoekin.

Zikina darigu ahotik. Garena gara.

Bazen behin Irun aldean *El Diario Vascorentzat* kronikak egiten zituen kazetari bat, era honetako testu antologikoak ontzen zituena: “Istripua mugar: bi pertsona hil eta hiru marokoar zaurituta”.

Ez da hor gezurrik. Bilbon emaztea hil duen gizona jatorriz Guinea Bissaukoa dela diogunean bezalaxe. Ez da hor gezurrik. Batzuek pertsonak dira, besteak marokoarrak dira eta bestea, jatorriz, Guinea Bissaukoa da. Langile artean nago. Arestiren poema osorik ekarri gabe, lanak lotu ditu, hala lotzen ditu lur honetara Gillen eta Anton Zorrotzako portuan aldarrika. Bi arraia zaharren gurutzaketa horrek, ez du horretxek bihurtu ez ohiko gure abertzaletasuna? Badakizue zein den informazio hierarkizatu honen ondorioa: arrazakeria, klasismoa. Hitzen bitartez. Gezur izan gabe.

Ez da gutxi. Badakigu non dagoen gaitza. Ez dugu aspertzeko astirik. ABCk 1995eko azaroan: “Emakume beltz batek beste bat hil du, zuria hau, fetoa ostu... eta hala umea izateko”. Probintzialismoak ere ondotox daki. *Diario de Noticiasek*: “Bi nafar hil ditu gipuzkoar gidari batek A-8 autobidean”.

Zabarkeriak direla? Bai, noski. Erraz harrapatzekoak inondik ere. Baina zorrotz dezagun pixka bat, oharkabeko asko dugu eta. Konparazio batera, egunero entzuten dudana hitza da “gobernu zentrala”, sartua dugu, naturala zaigu. Zer esaten ari gara ‘zentrala’ diogunean, ordea? Euskal herritarrok zentro bakarra dugula? Zentroa Madrilen badago, non gaude gu, periferian? Zergatik? Gaiztoak dira hitzak, zikin datozkigu.

Bazterketaren kontu honetan bada dezente kezkatzen nauen arazotxo bat, ia oharkabean pasa litekeena. Ortografia, berez, deus gutxi da. Hitzak idazteko sistema fonologiko bat, errepresentazio hutsa. Eta hala ere, gezurra dirudi, zenbat gauza diogun aukera ba-koitzean. Merezi dut kuku bat egitea.

ETAk Jose Maria Pedrosa hil zuenean Durangon, albistegi bereziz bete ziren irrati-telebistak. Gogoan dut nola teletestuairekin aritu nintzen. Orduan jakin nuen Urkiza zuela bigarren abizena (hala eman zidaten ETB1 eta ETB2n). Espainiako kate guztiek, oster, 'Urquiza' legez eman zuten. Frantsesekin egin nuen aproba. Nire harridurarako, euskal grafiaz zetorren TF1, France 2 eta France 3n, 'Urkiza', seguru asko iturri beretik hartuta hirurak.

Hurrengo egunetako egunkariak anabasaren neurria eman zidaten. 'Urquiza' *El Correo Españolek*, *El Diario Vascok*, *Diario de Navarra*, eta *Deiak*. Garak bietara: 'Urquiza' albistean eta 'Urkiza' editoreak. Euskaraz eman zuen bakarra *Euskaldunon Egunkaria* izan zen.

Ohiko kontua da: Iruretagoiena zarauztar zinegotzia hil zutenean ere, 'Iruretagoyena' eman zuten gehienek. Batzuek, euskal abizenak espainolizatzeko joera betierekoagatik; besteek, espainoltzat dutelako. Horregatik, logika berberagatik, Jon Jauregi izango da EAJ-EAren Udalbiltzako eta Ramon Jauregui PSEkoa. Mujika futbol jokalaria baina Mugica politikaria. Hori bai, Ibarretxe da ia guttientzat beti, eta Atxaga, eta Arzak, eta Barkos...

Zerrenda egitea besterik ez dago ikusteko, gazteleraz idatzitako prentsan, politiko abertzaleen eta kultura munduko euskal sortzailleen izenak baino ez direla ematen, gehienetan, euskaraz. Gainerakoak, nahiz eta jatorri euskaldunekoak izan, erdal grafiaz ematen dira. Eta normalkuntzari begira arazoa larria bada (sistema gisa euskal prentsak soilik euskaraz), are larriagoa da ikuspegi ideologikotik: nola liteke erdal prentsa abertzalean "abertzaleak ez direlako" zigorpean euskal abizenak gazteleraz ematea? Nori bai? Eta nori ez?

Sistema bat, ezin egon daiteke faktore lainoei begira. Edo bada edo ezta. Oinarri sendoagoak behar ditu, inondik ere, ezen logika berbera erabiliz, berdin jokatu beharko genuke, esaterako, herri ize-
nekin. Lizarra abertzaleria gehiengo denean soilik erabil liteke? Edo Milafranga? Eta nazionalismo modernoaren aurrekoak, nork epaitu? Ez dugu Azkue idazten beti, Don Resugatik, nahiz eta ez zen, zentzu hertsian, nazionalista? Etchepare edo Echepare orduan, lehen euskal liburuaren idazlea Gaztelako erregearen aldeko zelako?

Iparraguirre urretxuarra, “ara España/lur oberikan/ez da Europa guztian” kantatzeagatik?

Ondorioa, metodoa baino sinpleagoa da: estilo liburu baten faltan, inertziak, beste hainbat arlotan bezalaxe, gazteleraren ikuspegi sendotzera garamatza, euskarazko sistema kasu jakin eta markatu batzuetarako gordeta. Eta hori da, hain zuzen, zapalketa historikoek mendez mende erabili duten bidea: norberaren herrian azalpenak ematen ibili beharra. Glotozidioda deitu nahi badiozue.

Nahi beste luza gaitezke adibideekin, baina susmoa dut argiak beti bide bera erakusten ari zaizkigula. Bi ondorio beraz, sintesi gisa. Bat, sistema propio baten ezean (Estilo liburu bat kazetaritzan; euskaraz eta euskal ondare eta logikatik sorturiko ereduak hizkera politikoan edo sozialean) nekez garela beste batzuek beste hizkuntza eta logika batez sortutako albistearen kopiaren kopia besterik egingo. Eta bi: Atxaga, Juaristi eta Olasagarreren arrazoiketara itzulita, gustatuko litzaidake sinestea poesiak beteko duela bere funtzioa, eta garbituko dituela hitzak eta itzuliko diela hauei hasierako esanahi hura, kenduko diela zarata. Nahiko nuke horrela balitz. Baina nago poeten lana baino kazetariena dela hau, hedabideetako zuzendariena. Alferrik ariko da idazlea ohar emaille. Ezer gutxi egin lezake egunero-egunero hamaika hitz eta kontzeptu berri zirkulazioan jartzen dituen makina horren aurrean.

Eta barkaidazue, baina oso naiz eszeptikoa.

Errepublikaren hizkuntza frantsesa da

Jakes Bortayrou

Errepublikaren hizkuntza frantsesa da. Hori da gaurko hitzaldiaren titulua. Esaldi hori nahiko famatua da eta pentsatzen dut ezagutzen duzuela, esaldi hori sartua baita frantses konstituzioan. Hori da bigarren artikulua, duela hamar edo hamabi urte sartua. Eta horrek, noski, ematen du koadro biziki astuna eta zorrotza. Ipar Euskal Herria oraindik frantses estatuan denez, koadro estu eta zorrotz honen barnean bizi behar dugu. Hitzaldia hiru zatitan banatua da :

- 1.- Euskararen argazkia
- 2.-Herri mugimenduaren borroka.
- 3.-Hizkuntza politika ofiziala.

1. Euskararen argazkia

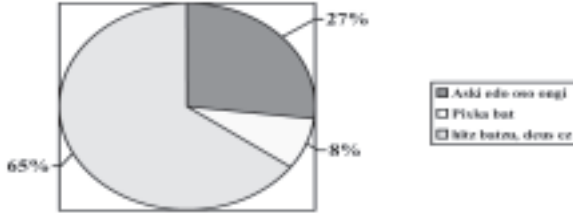
Argazkiak argi-ilunak izaten dira. Argi da gurean argazkia argia baino ilunagoa dela. Hori aztertzeke hiru faktore aztertuko ditugu:

- ✓ Ezagupena, zenbat jendek ezagutzen duen hizkuntza.
- ✓ Erabilpena, nola erabiltzen den hizkuntza.
- ✓ Atxikimendua, jendearen jarrera edo nola hartzen duen euskara.

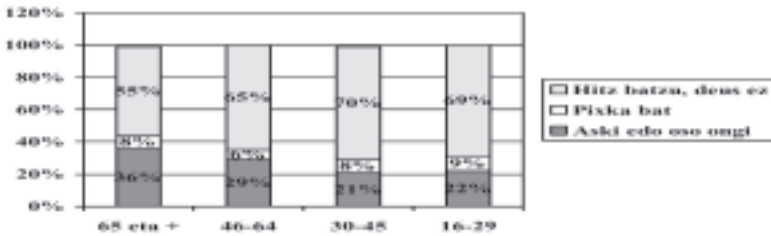
Euskararen ezagupena. Iparraldeko egoera

Aski ongi ezagutzen dutenak %27 dira. Pixka bat ezagutzen dutenak %8. Eta hitz batzuk edo deus ez dakitenak %65 dira.

Jakes Bortayrouk Donostiako ELAren egoitzan eskainitako hitzaldia 2005eko urriaren 10ean.

Beste datu bat ere kontuan hartzekoa dena adina da. Hizkuntza-aren osasuna neurtzeko inportantea da euskaraz nori dakien jakitea. Ikusten denez jendea gazteago eta euskaldun gutxiago daude. Eta hori biziki datu kezagarria da. Zergatik gertatu da? Familiako transmisioak neurri handi batean huts egiten ari delako. Guraso euskaldunek euskara ez dute ongi transmititzen.

Gazteen artean antzematen da hobetze pittin bat. Hori da puntu baikor bat eta azken urteetako lanaren fruitua da. Ikusten da bederen beherakada nolabait gelditzen ari dela.

Beste gauza bat, hau ere inportantea, zenbaki horien gibelean zer nolako dinamika dagoen ikustea da. Zenbat euskal hiztun galzen dugun eta zenbat irabazten dugun?

Grafiko horretan adinaren arabera agertzen dira. Datu horiek ateratzeko kontuan hartzen da jendeak duen lehen hizkuntza eta inkesta egunean zer nolako hizkuntza dakien. Gaineko partea irabaziak dira, alegia, jendea euskaldun pasiboa dela, zerbait ikasi due-

la. Eta azpian ditugu galera osoak, hau da, jendeak euskara zuen lehen hizkuntza, baita frantsesa ere, baina euskara erabat galdu du. Edo galera partziala, hau da, euskaldun pasiboa bilakatu da.

Grafiko hori biziki kezagarria da, izan ere ikusten denez, adin guztietan irabazten duguna baino gehiago galtzen dugu. Gibelean dagoen dinamika euskararen kontrakoa da. Nahi bada absolutoki ikuspegi positiboa izan, ageri da egiten den lana ez dela debaldetan egiten, zeren lortzen baitugu euskaldun oso edo euskaldun pasibo batzuk ateratzea, dela ikastolen edo helduen alfabetatze eskalduntzearen bitartez. Baina ez du orekatzen galera joera.

Hizkuntzarekiko atxikimendua

Hona hemen berrikitan argitaratua izan den inkesta batean azaldu diren datu batzuk. Euskara sustatzearen alde %42 agertzen dira. Kontra %17. Euskara ikasteko asmorik ez dutenak %61 dira. Datu hau ere kezagarria da. Inkestetan jendeak jarrera nahiko ona azaltzen du baina gero engaiamendu konkretua hartzeko momentuan nahiko uzkur geratzen da. Ados dira eta egin dezatela diote baina gero beraiei ez deus eskatu. Euskara ikasteko prest zirenak %20 ziren.

«Nire haurrek euskara jakitea nahi dut» diote %45ek. Ez da gaizki. Baina haurrek eginen dute, ez nik. Euskal izenak erabiltzearen alde dago gehiengo zabal bat. Eta hori inportantea da zeren leku publikoetan borroka larriak dira euskararen erabilpena bultzatzeko.

«Herri administrazioan lan egiteko euskara jakin behar da». Hor ere bada gehiengo bat. Beti gauza berbera gertatzen da: besteek egin dezaten bai, ados. Hala ere datu horiek guztiak erlatibizatu egin behar dira. Egoera berezi batean kokatu behar dira. Orain dela gutxi arte instituzioak erabat kontra ziren. Horrek gizartean sortzen duen giroa ez da biziki alde. Beraz, euskararen alde agertzeko jarrera nahiko militantea izan behar da. Euskara askotan gatazka edo kalapita iturri izan da. Politika gaiekin nahasia izan da, abertzale kutsua du... Beraz, horiek denak kontuan hartu behar dira datu horiek ulertzeko.

Euskararen erabilera

Erabilera neurtzeko ariketa zaila da. 2001eko inkestan agertzen denez, azken hamar urtetako erabilerak oro har behera egin du, bai

familian eta baita erabilera publikoan ere. Beraz, hor ere frango egoera kaxkarra dugu.

Erabilera txikiagoa da adina txikiagoa den heinean baina gazteen artean susperraldi bat ere bada. Lehen ikusi dugun bezala, gazteen artean beherakada gelditua da, baina erabileran beherakada antzematen da. Euskaldun zaharrek euskara gutxiago erabiltzen dute. Datu kezkarria da. Datu positiboa, aldiz, hau da: euskaldun berrien artean geroz eta gehiago dira euskaraz hitz egiten dutenak, baina dituzten mugak kontuan hartu behar dira. Ez dute erraztasun handirik.

Hizkuntzaren estatutua

Euskara ilegala ez bada ere, ez du inolako lege babesik. Legetik at dago erabat. Hizkuntz eskubideak ez dira existitzen baina ezin dira existitu ere. Frantses legedian ezinezkoa da jende multzo bat eskubideen jabe izatea. Pertsonak bakarrik izaten al dira eskubideen jabe. Kontzebi ezina da euskaldun jendeari hizkuntza eskubideak aitortzea. Eta horrek, noski, muga gogorrek sortzen ditu politikak plantatzerakoan.

1992an frantses konstituzioaren aldaketa gertatu zen eta horrek egoera okertu egin zuen. Ez zuten euskararen kontra egin, baizik eta Mastricheko ituna adostekotan zelarik Frantzia beldur handia zuten frantsesak gibelka eginen zuela ingelesaren parean. Eta orduan nahi izan zuten frantses Konstituzioan frantsesaren aipamena sartu, Europako edozein itun sinatuta ere, frantsesak bere tokia izanen zuela ziurtatzeko.

Zergatik okertu da egoera horren ondorioz? Nahiz eta frantses parlamentuan emendakin hori eztabaidatu zutelarik argi eta garbi erran ez zela joanen hizkuntza gutxituen kontra (bretoia, euskara..), geroztik administrazioko arlo gehienetan hortaz baliatzen dira euskara debekatzeko. Eta hor baditugu erabileraren kontrako adibide garbiak justizia alorrean. Jakina da, 1986an adibidez, Baionako auzitegian, euskaldun batzuk akusatuak zirela, itzultzaile bat lortu zutela. 1992tik aurrera hori sistematikoki debekatua izanen da. Bai Baionan bai Pariseko auzitegian. Batzuetan onartzen dute itzultzailea, auziperatua hegoaldekoa bada, eta bere hizkuntzak espainola eta euskara direnez. Baina ondoan baldin badu iparraldeko pertsona bat, epaileak euskaraz mintzatzea debekatuko dio. Beraz, frango egoera bitxiak ikusten ditugu.

Administrazioan ere ez dauka sarbiderik. Eta gainera badira administrazio batzuk jarrera erasokorra dutenak, adibidez, posta. Adibide bat emateko lauhun gutun batera igortzen duzularik, elkarte batzuek noiztenka egiten duten bezala, normalean prezio apalagoa ordaindu behar duzu. Euskaraz idazten badituzu zure helbideak ez dizute prezio apala aplikatuko baizik eta gutun baten prezio arrunta. Horra hor diskriminazioa. Hori dela eta AEK postaren kontra auzitan sartu zen 1998an. Frantses tribunalek ez diote AEK-ri arrazoi eman bainan afera Nazio Batuetako auzitegian dago momentu honetan. Berdin gertatzen da SNCF bezalako tren konpainiarekin. Seinaleak euskaraz jartzeko DEMOen borroka ezaguna izango duzuela pentsatzen dut.

Hala ere, dena ez da beltz, eta zenbait arlotan aurrerapenak izan dira borrokaren ondotik. Baditugu gaur egunean berrogei herriko etxe euskara erabiltzen hasi direnak eguneroko funtzionamenduan. Baditugu banku batzuetan aitzinamenduak, hau da, bi hizkuntzak erabiltzen dituzte txekeroan, edo leihatila automatikoan. Hori guztia aldarrikapen kanpaina batzuen ondorioz lortu da. Ez da etorri ezer egin gabe, are gutxiago lege batek manaturik. Saltoki handi batzuetan ere euskaraz ematen dute hainbat iragarki. Hori ere euskaltzaleen lanaren ondorioz lortu da azken hamarkada hauetan. Lan munduan, enpresa bakar batzuk baino ez dira euskarari lekua egin diotenak.

2. Herri mugimenduaren borroka

Mugimendu horren lana definitzeko erran daiteke borroka eta eraikuntza uztartzen ibili dela hasieratik. Eraikuntza ezinbestekoa zen zeren eta administrazioak, Estatuak nahiz bertako instituzioek egiten ez zutena herri mugimenduak egin behar baitzuen. Bigarren lan ildo nagusia herri mobilizazioak dira. Hirugarrenik normal-kuntza prozesuan jendartearen inplikazioa lortu eta laugarrenik herriko etxeen inplikatzeari. Hori dena lortu du herri mugimenduak.

Herri zerbitzuen barruan Ikastolen mugimendua dugu, 1969. urtetik aurrera sortua. Hori herri mugimenduari esker egin da bestelako laguntzarik gabe. Gauza bera klase elebidunekin, eskola giritinoetan (*) 1968tik gora, eta publikoan 1982tik aurrera. Eta eskola publikoetan ere aitortu behar da euskaltzale batzuei esker lortu dela.

(*) *kristaueetan*

Gau eskolak AEK mugimendua ere herri mugimenduaren lorpen bat da, eta urte askoan ibili da inongo ezagupen eta laguntzarik gabe. Euskarazko irratia ere, 1981etik aurrera. Haurrentzako aisialdia, hau ere elkarte batzuek bultzatu dute bai eta euskarazko haurtzaindegiak ere azken urte hauetan. Egunkaria, gure egunkari nazionala noski. Eta azken gauza, berrikitan, aholku zerbitzua herriko etxeetan. Hori ere herri mugimenduak sortu behar izan du. Beraz, ikusten denez azken hogeita hamar urteetan indar handia egin du instituzioek egiten ez zutena egiten eta sortzen. Hitzun kopuruak atxikitzeke ere balio izan du.

Herri mobilizazioak ere sustatu ditu euskalgintzako herri mugimenduak. Gauza edo tresna batzuk sortzea ongi da baina gero horiek bizi arazi egin behar dira. Hasieran txikiak dira eta posible da jendearen elkartasunarekin aurrera ateratzea baina luzaroan ezinezkoa da eta behar da borrokatu diru laguntza publikoak lortzeko. Beraz, lehen borroka ildoan izan zen herri mugimendu horiek bizi araztea. Ezagunak dira, adibidez, Seaskak eraman zituen borrokaldiak, benetan gogorak, luzeak, jende anitz inplikatu zutenak bainan azkenean emaitza izan zutenak. Berdin egin zuen AEK-k urte luzetan bere ezagupena lortzeko. Izan dira ere Deiar kanpainak, nolabait euskalgintzako mugimendu guztien bilgunea izan zirenak, eta bost aldiz bildu behar izan zuen, herri zerbitzu horietako bi edo hiru larri zebiltzalako diru aldetik. Behar horiei erantzuteko kanpaina indartsuak antolatu ziren.

Beste mobilizazio ildo nagusia ofizialtasunaren aldekoa da. Iku-si dugunez euskarak ez du inongo babes legalik eta hizkuntza politika emankorra martxan emateko traba larria da. Ofizialtasunak ez du berez hizkuntzaren bizi iraupena ziurtatzen baina ezinbesteko gakoa da hizkuntza politika bat martxan emateko. Iparraldean aspaldidanik euskaltzaleek euskara ofiziala aldarrikatzen dute.

Lehenengo kanpaina handia 'Bateginik' kanpaina nazionala izan zen, 1988an egina. Ikastolen eta ofizialtasunen alde egin zen, eta arrakastatsua izan zen. 1991an EHE-ren eskutik Iparraldean egin zen ofizialtasunaren aldeko lehenengo manifestaldia zazpiehun edo zortziehun lagunekin.

Lehen aipatu ditudan Deiar kanpainak herri zerbitzuak laguntzeaz gain bazuten ofizialtasunaren eskakizun hori, bereziki 1998 eta 2000. urtean, eta azken urteotan BATERA dinamikak ofizialtasunaren aldarrikapena bere egin du. Horren bitartez ofizialtasunaren alde mobilizazio zabal-zabala lortu da, ez bakarrik euskal-

tzaleen sektoreak, baizik eta gizarteko beste hainbat sektoreak bilduz.

Beste mobilizazio arlo bat, arlo publikoan, erabilera sustatzea da. Hor borroka inportantea hasi zen 1990an: bide seinaleena. Sortu berria zen Euskal Herrian Euskaraz-ko iparraldeko adarrak deliberratu zuen Britainian, eta lehenago Gales herrian bezala kanpaina bat egitea. Urtetan egin ziren gutunak eta petizioak bide-seinaleak euskaraz emateko. Eta inork ez zuen onartzen, herriko etxe bakar batzuek salbu.

Ikusirik ez zela biderik eskakizun horren aurrera eramaiteko bide-seinaleak tindatzea edo ebastea deliberratu zen. Eta kanpaina gogor bat egin zen hiru urtez. Bi mila bide-seinale funditu edota desagertu ziren eta hiru urteren buruan amore eman behar izan zuten. Borroka eta lorpen inportante bat izan zen. Orain ia bide guztietan bide-seinale elebidunak ikus ditzakegu. Jende gehienek biziki ongi hartzen dute. Askok ahantzi egin dute nola lortua izan zen, eta zenbat jende ibili zen gauaz eskuak zikintzen.

Postaren kontra ere hainbat kanpaina eraman dira eta eramaten ari dira, tartean auziak eta guzti. Bankuetan emaitza batzuk lortu dira. Saltegi handiak ere aipatu ditugu eta hor ere emaitzak lortu dira. Eta azken hiru urte hauetan DEMOek trenbide konpainiaren kontra kanpaina eramaiten dute.

Normalkuntza prozesuan JENDEA INPLIKATU.

Hori izan da euskalgintzaren lan ildo inportante bat. Eta nagusiki Bai Euskarari akordioaren bitartez egin da. Aurretik ere izan ziren entsegu interesgarri batzuk eta hitzarmen batzuk lotu ziren entitate desberdinekin baina Bai Euskarari akordioarekin Euskal Herri osoan eragile sozialak inplikatzeko lortu da. Eta geroztik, Hegoaldean bezala, Iparraldean ere herriz herri lantzen hasi da. Ondorioz egoera franko aldatu da. Botere publikoak eta hautetsiak ere ohartu dira zerbait mugitu behar zutela zeren eta gizartea euren aurretik zihoala ohartu baitziren.

Normalkuntza prozesuan HERRIKO ETXEAK INPLIKATU

2002tik berrogei herriko etxe inplikatu dira. Nola iritsi gara horretara ? 2000garren urtean Euskalgintzak gogoeta bat egin zuen: ofizialtasuna aldarrikatzen dugu, manifestazioak eta kanpainak antolatzen ditugu, baina ezin ditugu indar guztiak horretan xahutu. Hamar edo hogeitau urte pasa daitezke deus aurreratuta gabe. Nola edo hala beste bide bat asmatu behar dugu aurrera egiteko. Beraz, nahiz

eta euskalgintzak ofizialtasuna aldarrikatzen jarraitzen duen, ideia hauxe zen: «goazen ofizialtasuna de facto, errealitatean, ezartzea. Eta hori egin dezagun hurbilena dugun instituziotik hasita, hau da, herriko etxeetatik».

Euskal konfederazioak UEMArekin laguntzarekin herriko etxeei hitzarmenak izenpetzea proposatu die eta batzuek onartu dute. Sinatuz gero, normalizazio plangintza bat martxan ematea onartzen dute. Herriko Etxeek hautaturiko neurriak aplikatuz euskaraz ere funtzionatzen hasten dira publikoari euskarazko zerbitzua eskainiz. Nolabait ofizialtasuna herritik sortzen ari gara.

3. Hizkuntza politika ofiziala

Lehenik eta behin argi erran behar da Frantses Iraultzatik II. Mundu Gerla arte erabat euskararen kontrako politika eta errepre-sioa izan zirela nagusi. Helburua zen euskara bezalako hizkuntza gutxituak desagertaraztea, beraz, ez zen ez lagundua, ez ezagutua eta eskoletan debekatuak ziren. Haurrak zigortuak ziren euskara erabiltzeagatik gure aurreko belaunaldia arte.

Bigarren munduko gerlatik hona gauzak doi bat aldatuz joan dira, emeki-emeki. 1951an, hainbat urtetan lan egin ondoren, euskaltzaleek eta Frantzia osoko hizkuntza gutxituen defentsatzaileek lege bat lortu zuten. Lege horren bitartez posible bilakatu zen euskara bezalako hizkuntza bat eskoletan irakastea. Ez zen inondik ere derrigorrezkoa baina lege horrek irekitzen zuen ate txikia. Erran beharrik ez dago lege hori gauzatzeko hamabost urte behar izan zirela.

Gero, ondoko hamarkadetan, hogeita bost bat lege proiektu egin ziren Frantziako hizkuntzak legeztatzeko. Baina bakar bat ere ez zen sekulan frantses Legebiltzarrean aurkeztu. Talde politiko bakoitzak berea egin zuen baina aurkeztu aintzin barneko kalapitek ez zuten azkenean aurkezten uzten. Sozialistek, 1980ean, lege proiektu nahiko polita prestatu zuten Miterrandek berak sinaturik bainan ez zuten aurkeztu parlamentuan gutxiengoan zirelako. Miterrandek irabazi ondoren proiektu mugatuago bat prestatu zuten 1982an baina laster promesak bertan behera geratu ziren eta ez zen lortu hizkuntza lege bat bozkatzea frantses Estatuan.

Gero, 1987an, hizkuntza gutxituen aldeko Eurokarta famatu hori idatzi zen, esperantza handiak piztu zituenak. Frantziak ez zuen berehala sinatu. 1992an gertatu zen Konstituzioaren bigarren arti-

kuluaren aldaketa hura : «Errepublikaren hizkuntza frantsesa da», eta horrek euskararen gainean beste kate astun bat ezarri zuen. 1994an Toubon legea egin zuten. Toubon legeak frantsesaren erabilpena behartzen du bizitzako alor guztietan. Bitxia da horrelako lege bat egitea frantses Estatuan, ez baita inolako hizkuntzarik ezagutzen. Ingelesari aurre egiteko egin zuten. Beldur handia zuten Europar Batasuna indartu ahala ingelesak gaina hartuko zuela komertzio eta industria munduan. Baina, nahiz eta lege horretan hizkuntza gutxituen kontrako ezer ez den espreski agertzen, geroztik askotan banku edo saltegi batean esaten dizuete: «ez, ez, Tubon legea hor da eta guk ezin dugu txeke bat euskaraz onartu».

1994an, berriz, frantses Estatuak ezezkoa eman zion Eurokartari, eskuina poderean zela. 1997an ezkerria itzuli zen eta haiek bai izenpetuko zutela esan zuten baina ez zuten indarrean jarri. Konstituzioa zaintzen duen Kontseiluak Eurokarta aplikatzea ezinezkoa zela esan zuen.

Arlo honetako azken gertakaria, joan den urtekoa, Moderne ize-neko juristaren txostena da. Honek aztertu du nola egin daitekeen frantses legediak euskara eta hizkuntza gutxituak ezagutzeko. Egia erran aukera gutxi ikusi ditu bainan ez da batere segur diputatu talde batek gaia eskutan hartuko duenik eta kuraia izango duenik legebiltzarrerera eramateko.

Irakaskuntzaren alorra

Zer egin dute alor horretan politikoez? 1970ean sortu ziren lehen irakasle ibiltariak, eskolaz eskola euskarazko ordu batzuk emaiten ibiltzen zirenak. 1982an, lehen aipatutako borrokaldi luze baten ondorioz, Seaskak lortu zuen lehen akordioa frantses Hezkunde nazionalarekin. Beraz, hor Estatuak amore eman zuen eta onartu zuen ikastolei leku bat ematea eta diruztatzea.

Ondoko urtean, 1983an Estatuak lehen klase elebidunak sortu zituen eskola publikoetan, euskaltzale batzuen lanaren ondorioz. Halere frantses Hezkunde nazionalarentzat benetako helburua ikastolen garapenari buru egitea zen.

Seaskarekin hitzarmena. Hainbat urtez borrokan eta mobilizazioetan pasaturik, 1989an Seaskak hitzarmen orokor bat lortu zuen. Lehen akordioa baino ez zegoen, orduan hitzarmen bat sinatu zuten. Bere langileak frantses Hezkunde nazionalerako funtzionari bihurtu ziren. Eta horrek suposatzen zuen diru mailan karga handia kentzen zitzaiola Seaskari. Ez zen gutxi.

Oro har esan dezakegu, azken hamarkadan, euskara eta euskarazko irakaskuntza garatuz joan dela nola edo hola, tirabira askorekin bai ikastoletan, eskola publikoan, eta baita pribatuan ere. Hedatu da baina franko mugatua gelditzen da. Hor daude zenbakiak. Gaur egunean 47.000 ikasle baditugu Iparraldean derrigorrezko hezkuntza sisteman. A ereduan horietako %5 daude, B ereduan %11, D ereduan (ikastoletan soilik) % 4,3, eta gainontzeko guztiak euskararik gabe gelditzen dira.

Bide seinaleak

Lehen aipatu dugu bide seinaleekin izan zen borroka inportantea. Herriko etxe batzuk hasi ziren, Azkaine herria adibidez 1988an. Gero Hazparne herriak, askoz ere modu antolatuago batean jarraitu zuen eta eredu bilakatu zen beste hainbat herritan. Ondoren beste herri batzuetara hedatu zen, eta hau dena lehen aipatzen genuen gauetako borrokaldien ondorioz lortu zen. Departamenduak (bide gehien kudeatzen duen Erakunde publikoa) azkenean amore eman zuen 1993an, eta geroztik bideko seinaleetika bi hizkuntzetan egiten hasi zuen. Hor ikusten da ez dela hizkuntza politika bat erabakitzen eta martxan jartzen, baizik eta euskalgintzaren bultzadaz botereak amore ematen duela eta neurri batzuk martxan jartzen.

Irrati eta telebista publikoak.

Egoera negargarria da. Telebistan egunero minutu bat eta irrati publikoan ordu bat. Gainerakoak dira herri mugimenduak sortutako herri irratia.

Antolakuntza eskemako hizkuntza atala.

1990. hamarkadan aldaketa frango gertatu ziren Ipar Euskal Herrian. «Euskal Herria 2010» gogoetaldia hasi zen 1992an Estatuak bultzaturik. Momentu horretan sozialistak ziren boterean eta nola edo hala Euskal Herrian zerbait mugitu behar zutela pentsatzen zuten. Gogoetaldi zabal bat burutzea proposatu zuten, hautetsiak eta gizarteko eragileak bilduz, lehenik diagnosi bat egiteko bai eta geroari buruzko bilakabide desberdinak aurrikusteko ere.

Gogoetaldia eginda, bilakabide hoberenak gertatzeko lanean segitu behar zen eta horretarako Garapen Kontseilua sortu zen 1994an. Bertan partaide dira administrazioko maila guztiak, Era-

kundeetako hautetsiak, kultur eragile eta eragile sozio-ekonomikoak. Horren ondoan beste egitura bat sortu zen 1995ean: Hautesien Kontseilua, Garapen Kontseilutik ateratako gomendioak edo proposamenak gauzatzeko.

1996an Lurraldearen izeneko Antolakuntza Eskema landu zuen Garapen Kontseiluak. Sei hilabetez, 400 lagunek arlo desberdinak jorratu zituzten. Eta lehen aldikoz, hizkuntza atala kulturatik aparte landu zen. Haustura moduko bat gertatu zela erran daiteke. Lehen aldikoz hizkuntza arazoa bazela aitortua zen eta arazo horri aurre egiteko hamar neurritako plangintza bat adostu zen.

Neurri guztien artean Hizkuntza Kontseilua sortzea proposatua zen. Halere bost urteko soka-tira beharko da hura sortu aintzin. Estatutuak ez zuen inondik ere martxan jarri nahi, nahiz eta antolakuntza eskema onartu zuen. Azken finean 2001ean sortu zen baina elkarte arrunta bezala. Ez zen erakunde publikoa. Han biltzen ziren: batetik, instituzioak eta bestetik herri mugimenduen ordezkariak. Pauso inportantea zen, ordurarte beti bi alde horiek borrokan ibili baitziren. Lehen aldiz mahai baten inguruan jarriak ziren hizkuntzaren arazoa aztertzeko. Urrats inportantea. Egitura horrek, ordea, ez zuen aurrekontu handirik eta ez zuen bide luzea egin. Hizkuntza politika aurrera eramaitzeko erakunde publiko bat bere aurrekontua eta guzti behar zela aldarrikatzen zuten euskaltzaleek eta botere publikoek onartu zuten azkenean.

Euskararen Erakunde Publikoa

2005ean hizkuntza politika gogoetatu eta erabakitzeko erakunde publikoa sortu da. Izaera publikoa du eta instituzioak biltzen ditu. Badu bere aurrekontu propioa eta aholku batzordea ere, herri mugimenduak, sindikatak eta beste hainbat eragile biltzen dituena. Aholku batzordearen funtzioa da proposamenak egin eta erakunde horrek erabaki edo egiten duena ebaluatzea eta kritikatzeko behar izanez gero. Goizegi da egituraren ibilmoldeari buruzko balorazioa egiteko.

Azkenik 2003tik Iparraldeko Erakundeek Eusko Jaurlaritzarekin lankidetzara hitzarmena sinatu dute hizkuntza neurriak diruz laguntzeko.

Horri guztiari beste aurrerapauso garrantzitsua gaineratu behar zaio. 2003ko urtean deserdiratze lege bat bozkatu zen Frantzian eta geroztik posible bat Departamentu batean esperimenduak egitea, hots, Estatuaren kompetentzia bat deszentralizatzea eta departa-

mentu bati ematea. Pirineo Atlantikoko departamentuari eskola mapari buruzko iritzia emateko aukera aitortua izan zaio nahiz eta frantses Hezkunde nazionalak azken hitza atxiki. Biziki tresna inportantea da zeren hizkuntza politika bat finkatzerakoan euskararen eta euskarazko irakaskuntzaren eskaintza kudeatu behar baita. Hor ere ikustekoa da denborarekin nola funtzionatuko duen.

2006tik goiti zer nolako hizkuntza politika publikoa ?

Dena ikusteko dago. Halere perspektiba ireki behar dugu eta beste irizpide politikoak kontuan hartu. 2007an Estatuak eta Akitanian sei urteko Plan-kontratu bat izenpetu behar dute. Plan horretan besteak beste hizkuntza laguntzeko diru laguntzak sartu behar dituzte. Bestalde, 1996an landu zen Antolakuntza eskemako bigarren fasea hasi da azken asteotan eta sortu berri den Euskararen Erakunde publikoak hizkuntza garatzeko plangintza zehaztu behar du, eta neurriak hartu.

Kontestu horri gaineratu behar zaio betiko mamua: euskal departamenduaren arazoa. Ez dut aipatu orain arte baina hizkuntzaren alorrean gertatu diren aldaketak euskaltzaleen mobilizazioari esker lortu badira, oro har Euskal Herriko jendartean gertatu diren hainbat mugimenduen ondorioa ere izan dira. Askotan frantses Estatuak aurrerapausoak eman ditu kulturaren eta hizkuntzaren alorrean arlo politiko amore ez emateko. Hala nola, instituzio alorrean amore ez emateko. Euskal departamenduaren arazoa hor dago beti eta berriz mahai gainean izanen da ondoko asteetan. Momentu honetan erreferenduma galdegiteko kontsulta bat egiten ari da iparraldeko alkateen artean, eta asmoa da kanpaina zabal bat antolatzearre erreferendumaren galdea ofizialki egiteko. 46.000 mila izenpetze lortu behar dira erreferendumaren eskaera egiteko. Hori hor da, eta pisua izanen du hizkuntza politika bat definitzerakoan. Ez zuzenki, baizik eta zeharka.

Laborantza Ganbararen auzia ere hor dugu eta Estatu arazo bat bihurtu da. Estatuari egin zaion hordagoa ezin du irentsi. Mehatxuka eta zernahi egiten ari da hori mozteko. Eta alor honetan eginen den erresistentzia eta lortuko dena garrantzitsua izango da beste alorretan eragingo duelako. Beraz, hizkuntza politika definitzerakoan laborantzako fronte horretan eramango den borrokak ere bere pisua izanen du. Eta azkenik ez da ahantzi behar 2007an eta 2008an

hauteskunde garaia dugula frantses estatuan. Presidentzialak, Legebiltzarrekoak, departamentu eta herri hauteskundeak izanen dira. Beraz, hor ere mugimendu frango izanen da.

Hegoaldeko politikak ere eragina izanen du, noski. Eta ikusiko da urte hauetan barreiatu izan diren alderdi eta mugimenduak elkartzea lortuko duten, Euskal Herriaren aldeko indar harreman hobeko bat sortzeko.

Inprobisazioa eta komunikazioa

Andoni Egaña

Hiru ordu laurdenean bertsolaritzaren inguruan eta bapatekotasunari buruz eta komunikazioaren inguruan dauzkadan ideiak botako dizkizuet eta gero nagusiki niri interatzen zaidana da zuen galderak eta zuen iritziak, zuen zalantzen berri izatea.

Bai, komunikazioa garrantzitsua da gaurko gizartean. Ez dakit konturatzen garen baina pertsona mundu azalean azaldu zenetik, eta Gutenberg-ek inprenta sortu zuen arteko milaka urteetan, nagusiki komunikazioa ahoz eman zen. Hor izan dira bi edo hiru mende non idatzizkoak garrantzia handia izan duen, ezta? XIX. mendean nobela lodikote lodikoteak idazten ziren, eta jendeak gustura irakurtzen zituen. Edo XVIII. eta XIX. mendean maiteminduen arteko harremana epistolarra izaten zen. Eta ia egunero idazten zitzaion maiteari edo jasotzen zen haren gutuna.

1950etik hona berriz ere ahozkotasunaren aroan bizi gara. Gutxi gora behera irratia asmatu zenetik, telebista martxan jarri zenetik, telefonoa erabat demokratizatu zenetik, sakeleko telefonoak hasi direnetik, ordenagailuetako idazkeran (e-mailak, blogak...) berriz ere idatzizko komunikazioak garrantzia galdu du. Ahozkoa da nagusi, eta nik uste dut horrexegatik dagoela bertsolaritza modan edo purian. Horrexegatik bertsolaritzaren zenbait teknika beste esparru batzuetara eraman genitzake. Guk beti egin izan dugulako ahoz, beti egin izan dugulako bapatean, hain zuzen gaurko gizartearen ezaugarri asko hortik doazelako.

Bapatekotasuna

Bertsolaritzaren ezaugarri batzuk aipatu ditut dagoeneko. Bat da bapatekotasuna. Denok dakigu bertso paperak ere badirela eta batez ere, eta ez da kasualitatea, lehen aipaturiko epoka horretan zirela garrantzitsu, alegia, XIX. mende bukaeran eta XX. mendearen lehen erdian. Gaur egun hainbeste informazio daukagu, gaur egun ez da kilikagarri batak bestearen ezkontza urratuari buruzko zer bertso jartzen diren irakurtzea. Hori telebistan daukagu arratsalde-

Hitzaldi hau 2005eko maiatzaren 12an eskaini zuen Andoni Egañak Bilboko ELAren egotza nagusian.

ro. Gaur egun, uste dut ez dela kasualitatea, bertsolaritzaren ezau-garri nagusienetakoa da bapatekotasuna. Gure aiton-amonek bapateko bertsolaririk apenas ezagutzen zuten eta aldiz bertso paperak feria zen aldiro eramaten zituzten bueltan etxera edo baserrira eta haiiek kantatzen zituzten. Duela hirurogeita hamar urte, bertso idatziak garrantzitsuagoak ziren gizartearen ikuspegitik bapateko bertsoak baino. Azken batean Txirrita zer zen ba orduko perzepzio-tik? Golfo bat, sagardotegira joan eta hiru egun pasatzen zituena arroparik aldatu gabe, tarteka jan-edanez, tarteka lo eginez eta tarteka bertsoak kantatuz.

Gaur egun erabat irauli da ikuspegia. Gaur egun bertso paperak dira prestigio handiegirik ez dutenak. Seguraski funtzioa ere dudan jar daitekeelako. Eta gaur egun prestigiotsua eta telebistan dagoena, eta urtean mila ta berrehun ekitaldi ematen dituen Euskal Herrian, bapateko bertsolaritza da. Bapatekotasuna da, beraz, egungo bertsolaritzaren berezitasun bat. Bapatekotasuna, esango genuke, zintzoa baina aldi berean erlatiboa. Guk bapatean sortzen dugu dena, eta alde horretatik zintzoak gara. Baina ez dugu dena sortzen, eta alde horretatik erlatiboa da gure bapatekotasuna. Badugu gauzak egiteko modu bat eta hori ez da inprobisatzen. Badugu sistema bat bertsoak egiteko, ia-ia beti erabiltzen duguna, eta hori da gure bapatekotasunaren funambulista ariketa horri lasaitasun pittin bat ematen diona. Eta gure bapatekotasuna hontan datza gutxi gora behera.

[ALTXA EGITEN DA ADIBIDEA JARTZEKO]

Bertsoa baldin bada hau, eta hau da hamar silaba eta hau zortzi, hamar-zortzi, hamar-zortzi... eta hemen errimatzen bada, eta hemen, eta hemen... bertsolariak inprobisatzen ez duena da bere lan egiteko sistema. Bera lan egiteko sistema da beti ideia nagusi bat izan eta ideia nagusi hori bukaeran ematea. Ez da beti-beti gertatzen baina ia beti bai. Ideia nagusi bat daukagunean bukaerarako gordetzen dugu. Eta gero ideia nagusi hori tolestatzen dugu hitzetan.

10 la, la, la, la, la / la, la, la, la, la

8 la, la, la, la, la, la, la

Eta la-la-la honek errima bat duenez hasten gara buruan bilatzen horrekin errimatzen duten beste hitzak beste hiru hutsuneetan jartzeko, baina normalean hau pentsatu eta gero errimaren bat edo

besterekin hasi egiten gara. Hasieratik hasten gara. Orduan hori inprobisazio puroa da, eta bukaera lehendik pentsatu duguna gogoratzea da sistema. Lan egiteko metodo honek ematen digu ziurtasuna bertsolariari. Gurea ez da magia. Magian beti tranpa bat dago. Beti dago kapeluaren barruan doble fondo bat nondik untxia ateratzen den. Guk ez daukagu doble fondorik baina beti sistema hau erabiltzen dugu. Gure lasaitasunerako. Horrek ematen diguna da, hau egiten ere ez da erreza klaro, eta ondo egiten are zailago, ezta? Baina ematen digu halako lasaitasun bat, alegia, gaia entzun, bukaera pentsatu, bukaera hitzetan jarri... eta gero errima bat aukeratuakoa besteren bat pentsatu edo kontrolatu errima familia hori menperatzen dugun ala ez... eta abiatu. Alde hortatik bai da magia-aren antzekoa, tranparik gabe baina magiak zer egiten du? Magiaren oinarria da jendeak espero duenean zerbait gertatzea, ez da momentu horretan gertatzen. Trukoa bost segundu lehenago egin ditzuet. Zuek hona begira zaudetenean jada hor ez da ezer gertatzen. Hemen ere hori gertatzen da. Bertsolariak bukaera pentsatzen du baina jendeak ahoa zabaltzen ikusten duenean hemen hasten da (hasieran, bertsoaren goikaldean), eta jendeak ez daki hemen zer esango duen, ezta gutxiagorik ere (azken puntuari buruz ari da). Bertsolariak berak ere ez askotan!

Orduan, sistema horrek ziurtatzen digu bapatekotasuna eta ziurtatzen digu bapatekotasunaren barruan nahiko eroso ibiliko gara. Gertatzen da bestelakorik ere, hau da, bukaerarik etortzen ez eta hasi egin behar. Abiatu egin behar duzu eta hori agobioa da. Hamabost segundutan ez baduzu izan ideiarik hasi eta gero, lanean ari zarela, nola etorriko zaizu ba!! Nahikoa da abiatzea bera. Edo bestea hau da: bukaera on bat pentsatu, hasi kantari eta hemen egin behar diren birgeria linguistikoak egiten ari zarelako, eta buruan neuronak dexente gastatu dituzulako... hona iritsi eta esatea: ostra, zein zen bukaera? Horrelakoetan irtetzen zara ahal den moduan. Adibidez bada ariketa bat, puntua jarrita, non besteek ematen dizuen hasiera eta errima, eta hor ez daukazu bukaera pentsatzeko astirik. Baina pentsatu gabe hastea edo ahaztura kasu gutxienak dira. Nik uste dut ehuneko larogeita hamarrean bukaera pentsatuta egiten duela bertsoan. Beraz, gure ezaugarrietako bat bada bapatekotasuna.

Plazako lana

Beste ezaugarrietako bat da jende aurrekotasuna. Guk egiten duguna jende aurrean egiten dugu. Horregatik esaten zaio 'plaza-

gizon' lehen eta orain 'plaza andere' ere, ezta? Badirudi ez naizela ezer esaten ari baina uste dut garrantzitsua dela. Jende aurrean egiten eta gainera sortzen ari garen momentu berean egiten dugu. Eta beste arte motatan ez da hori gertatzen. Nobela bat egiten badugu sei hilabetera argitaletxera eramane eta handik urtebetera ateratzen da. Edo poema bat egiten badugu gauza bera edo koadro bat margotzen badugu. Baina gure kasuan, sormen unea eta esposizio unea, bat eta bera da. Beraz, horrek jende aurrekotasun ikaragarria ematen dio. Gero hasi ginen hitz arraroak entzuten. Duela hamabost-hogei urte entzun genuenean *performance* bat egin behar zuela ez dakit nork geratu ginen hola (harritu aurpegia jartzen du), zer ote da hori? Zerbait zaila eta handia izango da hori, eta guk *performance*ak aldiro egiten ditugu. Gurea *performance*ak egitea da.

Beste ezaugarri bat, eta nik garrantzia handia ematen diodana, taldekotasuna da. Bertsotan ezin da bakarrik egin. Bertsotan beti lagunarekin joaten gara. Bertsolari bat apenas eramaten den inora non eta ez den ekitaldi bereziren bat: elizako bertsoa, ezkontza, omenaldia... Gure jarduna taldekoa izaten da. Oso indibiduala baina lagunaren ondoan. Oso-oso gure iritziei lotua baina lagunaren iritziarekin dialektikan. Eta horri ere garrantzia ematen diot, hain zuzen ere, bertsolarien artean ezaugarriren bat baldin badago, bai belaunaldi desberdinetakoetan eta bai ideologia desberdinen artekoetan, eta sexu desberdinen artekoetan... ezaugarri hori da ondo konpontzen garela. Eta ez da kasualitatea. Gu ondo ez gara konpontzen askoz majagoak garelako beste inor baino, ez, ez. Ondo konpontzen gara elkarren beharra daukagulako, elkarren igurtzietara ohituak gaudelako eta badakigulako gure kidea zenbat eta hobeto jardun gu ere hobeto jardungo garela.

Normala da trikitilariak elkarrekin ez konpontzea bertsolariak bezain ondo. Klaro, trikitilari bakoitza, soinu-jole bakoitza bakarrik joaten da ez dakit nora, eta beste soinu-jole bat aurkituko du urtean bi aldiz. Gu, ez, guk kidea urtean berrogei edo berrogeita hamar aldiz topatzen dugu. Eta badakigu inoiz ez garela oholtza batetik jaitziko «saio ona egin dut» esanez. Saio ona egin dugu esaten da. «Dut» horrek ez du funtzionatzen bertso saioetan.

Bapatekotasuna, jende aurrekotasuna, taldekotasuna eta serieko reproduktioerik eza da gure beste ezaugarri bat. Eta hain zuzen kultura ere dena seriean reproduzitzen den garaian, eta intimikoki kontsumitzen den garaian. Gaur egun diskak ere bata bestearen reproduktioak dira, eta tamalez kulturaren kontsumo intimoa doa gora eta kontsumo soziala behera. Geroz eta jende gutxiago joaten

da emanaldietara, hain zuzen ere etxean daukalako bere DVDa, bere discmana, bere tokadiskoa zer esanik ez.... Gurea hortik pixka bat gailendua dago. Bertso bakoitza da diferentea. Zergatik? Gaiak diferenteak direlako, publikoa diferentea delako eta publikoa berdina bada ere gaiak diferenteak dira, eta gaia berdintsuak baldin bada ere publiko diferentean ari gara.

Beraz, erreprodukzioerik eza eta kulturaren kontsumo kolektiboa nik uste dut badirela bertsolaritzaren ezaugarri. Orduan, horiek denak kontuan hartuz, ulertzen dut bertsolaritzak bere txerta-bidea izatea gizartean. Ba, garelako bapatean egiten dugunak, garelako jende aurrean egiten dugunak, reprodukzioerik gabe... Uste dut alde horretatik ulergarria dela. Bestalde esan behar da bertsolaritzaren emaitza, oro har, ez dela borobil eta gogoangarri bat. Eta hori ere oso ondo datxakio gaur egungo gizarte moduari. Gaur egunean kultura klinexa ematen da eta bertsoa azken batean, askotan, hori da: gaia jarri, ahal dena bota eta joan da.

Egia da bertsolaritzak azkenaldian, eta lehen ere bai, espresamolde asko dituela. Denok ezagutzen ditugun festa eta erromeri horietatik saio liturgikoetan parte hartzetik, jaialdi normaletatik, maila desberdinetako txapelketak, gero eta esperimendazio gehiago... ba, dantzariekin batera, bertso pilota, boxeo bertsoa, poetekin bertso saioa... Beno, ari gara gure terrenoak bilatzen. Horrek esan nahi ziurrenik eta denok ez garela beti oso eroso sentitzen formato berean arituz. Bertsoa gauza asko izan daitekeela desberdina, nahiz eta jendeak era batera bakarrik uler dezakeen. Izan ere bertsoa da kreazioa eta usadioaren arteko oreka jolas bat. Batetik daukagu usadioa eta bestetik sorkuntza. Bietatik du bertsoak, eta bietatik ze aldero hartzen duen jende bati gehiago gustatuko zaio eta besteari gutxiago, eta ajente bertsolari bakoitza erosoago sentituko da edo deserosoago.

Hori asko aldatu da. Begira, pasadizo modura. Lehengo igandean gertatu zitzaidan azkenekoz. Herri koxkor bateko bertso saiora joan, festak ziren, egun osoa pasa behar genuen herri hartan... dirua jartzen zuena udala zen baina antolatzailea auzo hartako tabernaria zen. Goizean goiz azaldu ginen, gaur egun eguerdiko hamaiak dira goiz ezta? Eta antolatzaileak esan zigun lehen gauza hau izan zen: beno, badakizue, beste urte batzuetan beste batzuk izan dira, aurten zuek, zuek onak zarete... Nik gauza bat eskatu behar dizuet: hemen bertso onik ez bota, bota berdeak edo hola... Eta orduan esaten duzu: bale, saiatuko gara bertso onak gastatu gabe joaten. Baina pasa ezazu eguna, edo bederatzi ordu tuki batean, non

kontratatu zaituen haren lehenengo erregua den bertso onik ez botatzea. Garbi dago horren konzepzioan bertsoak gehiago duela usediotik sormenetik baino. Nahi du eduki beti eduki dena beti eduki delako. Ez dio funtziorik ikusten bertsoari ez baldin bada beste guztiaren betegarri. Eta orduan hari berdin zaio haur jolasak, asto lasterketak, meza, bazkaria eta bertsoak nahasian egotea. Hori da juxtu gustatzen zaiona.

Bertsolariak jakin behar du funtzio hori ere betetzen. Baina neri horrelako hiru igande segidan tokatzen baldin bazaizkit gauzak serio pentsatu beharko nituzke.

Komunikatu beharra

Komunikazioaz ari garelarik, esaten da bertsolariak komunikatzen onak garela. Esan dezagun hori denborarekin ikasten dela. Bertsoa ez da gauza testual bat bakarrik. Bertsoa da testua gehi testu ingurua, eta testua gehi testu inguru horretan lortzen da komunikazioa. Nik galdetuko banizue, ez dakit, halako bertso bertso ona da? Normalean jendeak erantzuten du: bai edo ez. Baina inoiz ez du erantzuten gauza klabe bat, alegia, ze publikorekin eta ze gairekin eta ze bertsolarirekin eta non eta ze doinurekin kantatu den. Bertso bat ona edo txarra ez da testuaren arabera, ezin du izan. Testuari erantsi behar zaizkio testu inguruaren aspektu guztiak ontzat edo txartzat jo ahal izan dezagun. Hori ideia garrantzitsua da. Nik behin baino gehiagotan galdetzen dut: Belodromoan zortzi mila pertsona izaten dira, aurten Barakaldoko Bilbao Exhibition Centerren izango da... Han kanta daiteke horrela bertso bat?

Arratsalde on etorri gera... [gogorik gabe kantatzen du]

Horrela irabaz daiteke txapelketa bat? [Batek ezetz esaten du. Andonik hau galdetzen du]: zer transmititzen dut? [Entzuleen artean «gogorik gabe, pasota» moduan ari dela erantzuten dute. Andonik dio]: Egin dudak bakarra da hanka baten gainean soilik apoia-tu. «Begira horrela nago», ez dago besterik. Efektibamente, horrela ezin da irabazi Belodromoan. Orduan, pentsa testuaz gain zenbat detailek funtzionatzen duten edo ez duten funtzionatzen bertso bat ona izan dadin edo ez. Garbi dagoena da hamar mila lagunuen aurrean ia hanka puntetan kantatu behar dela, ia jan egin behar dituzula, bestela alperrik da. Edo gauza bera, hemen hasiko banintz zuek jaten oso harroskoa nintzateke, seguraski. Hemen bai, hemen

relajatuta ta hola kantatu dezaket. Txorakeria dirudi baina denok ezagutu ditugu nik lehen kantatu dudan bezala kantatu dutenak, eta ez ajolakabetasunagatik, hortaz ez garelako jabetu baizik. Edo urduritasunak garamatza horretara, eta hor geratzen garelako, eta horrela ezin da irabazi Belodromoan. Mila detaile daude testuaz haratago.

Hala ere testuak berak ere mila komentario eta mila iruzkin emateko aukera emango liguke. Hemen, ELAren lokaletan gaudeenez, bereizkuntza bat egin daiteke bertso batean. Alegia, hau da bertso bat ezta? 10/8 10/8. Bertso bat izan daiteke eskuinekoa edo izan daiteke ezkerrekoa. Hori teorikoki badakigu. Igual ez da bertso oso eskubikorik edo oso ezkerrekorik. Baina ezkerreko eta eskubiko bereizten ditugu, eta ez dauka zer ikusirik ideologiarekin. Dauka zerikusia bertsoak egiteko moduarekin. Alegia, bota gai bat, edozein:

[Entzuleen artetik «gosea» jarri dute gaia. Andonik]: bale.

-Betetakoan txikitzen den zerbait da [arbelean hori idatzi du]. Eta nahi baduzue jarri silabatan: «betetakoan txikitu ohi den / zerbait baitugu gosea». Hori da bukaera. Txarra baina hori pentsatu dugu. Aukera bat da, klaro, gosearekin zer errima dauzkagu? Bota, esan. Entzuleak hau dio: luzea, esnea, ohea, ordea, pobrea...

Klaro, hor bi posibilidadak dauzkagu nagusiki bertso bat egiterakoan, eta da eskubikoa izatea, errimak hauek ez dute askorako ematen baina... eskubikoa izatea, alegia, errimetatik egitea bertsoa edo esanahitik egitea bertsoa. Oso diferentea da. Nik hemen jartzen badet esnea, eta hemen pobrea, esnearekin nere buruari eskubiko bertsoa eginarazten ari naitzaio. Esnearekin ia jakina da zer esan dezakedan, bai? «Nork harrapatu gailera batzuk / nork harrapatu esnea»... berdin zait, baina hori esango dugu, ezin dugu askoz gehiago esan... eskubira ekartzen ari gara. Esaten ari gara errimak uzten digun hori bakarrik, nahiz eta dirudien gure ideologiak hori esaten duela, bai? Orduan, eta hau ez da ejenplu esajeratua, baina adibidez: boxeoko konbate bat, eta pentsatzen dugu bukaera «bigarren asaltoan utziko dut k.o.». Eta, klaro, k.o.rekin ondo errimatzen duelako kolakao hartzen baldin badugu, ba, jada oso eskubiko bertsoa ari gara egiten, eta hor bai ez garelako guk nahi duguna esaten ari. Errimek adierazten digutena baizik.

Zuk ez baituzu hartu
nik aina kolakao
bigarren asaltoan
utziko zaitut k.o.

Orduan, hemen esaten ari gara errimek agintzen digutena. Hemen abitu eta gainera errimatu, oso zaila da. Orduan bertso denak dira erdi eskubiko edo erdi ezkerreko. Inor ez garelako fenomenoak hemen hasi eta gainera hemen errimatzeke. Joxe Agirre akaso. Zaharretako bat. Gu denok funtzionatzen dugu hemendik (bukaeratik) eta beti ez dugu nahi dugun hura esaten, baizik errima hitzak esatea ahalbidetzen duena, eta hori hala da.

Izaten dira momentu batzuk ispirazio handikoak, ajola gutxi dizunak, edo asko arriskatzen duzuna, eta esaldia hasten duzunean hemen zer esango duzun ez dakizula konfiantza duzulako errimaren bat etorriko zaizula. Hori da ezkerrekoa. Baina ezkerrekoan abiatuta kaka askotan egiten dugu. Eta hemen abiatuta esaten ditugu gauzak baina ez dira oso zehatzak. Zehatzegiak dira eta zehaztasun horrek garamatza ideiak pobretzera. Hori da gauza bat. Hori testuari begira bakarrik. Mila diskusio egon daitezke bertsoan esatean bertsoa ona den edo txarra. Alegia, ezkerrekoa da edo eskuinekoa. Hemen inor badago saskibaloizalea? Ni ez naiz, baina zer-bait esan behar badugu:

1-Bertsoa ezkerrekoa edo eskuinekoa da? Bere duda guztiekin.

2-Bertsoaren egitura: hau baldin bada bertsoaren egitura eta pentsatzen duguna hau baldin bada, eta konfiantza handia baldin badugu argudio hau fuertea dela, egin saskibaloian egiten den bezala aklarado bat eta zure pibota utzi aurkarien pibotaren kontra jokatzeko. Alegia, seguru baldin bagaude gure argudioa fuertea dela, orijinala dela, matxakantea dela, zerbait baduela... erdibidean ez konplikatu bizimodua, horiek ahalik normalen esan. Baina gure bukaera indar handirik gabe bada edo ulertzen zaila... hasi hasieratik eta lana denean egin, bertso osan zehar, goitik beheraino. Hor ez dago «pivot contra pivot». Hori «cinco contra cinco» da.

Eta horiek estratejia diferenteak dira bertsoa egiteko. Zu seguru zaudenean zure bukaerarekin hasieran gauza gutxi esan. Gutxi eta simple. Eta seguru ez zaudenean hasieratik gauzak esaten hasi. Beste estratejia bat da.

Estratejia diferenteak daude testualki funtziona dezan edo ez. Bai ezkerreko, bai eskubiko, bai akclaratu ez akclaratu... Gainera nik uste dut euskararen garapen maila dela-eta, hemendik gutxira bertsolariak iritsiko direla, gu ez seguraski mailarik ez dugulako... baina hemendik hamar urtera bertsolariak iritsiko dira euskeraz papel bakoitzari dagokion euskera moldea egitera. Erregistro diferentetan kantatuko dute. Abokatuak kantatuko du abokatuari dagokion euskara mailan eta dagokion argudioen azalpenarekin. Eta langileak

kantatuko du dagokion modura. Uste dut. Noski, hori bakarrik falta zaigu. Segundu gutxi eta gainera topatu behar badugu langile bakoitzaren argudio mota eta nagusiaren argudioa... nahikoa lan bada hori guretzako. Ba, pentsatzen dut hemendik hamar urtera jergak eta erregistroak argiago eta landuago dauden garaian ugazabak ugazabaren moduan egingo duela hitz eta langileak egingo duela bestera. Neskak modu batera eta mutilak bestela. Espero dut. Beraz, bai testualki eta baita kontestualki zer esan handia dago bertsolaritzan. Oso gauza politikak dira hauek lantzeko eta astero jende aurrean frogan jartzeko.

Publikoa aldatu da

Nere ustez, hala ere, badago ezaugarri bat bertsolaritza erakarri egiten duena, eta ez da gurea, da zuena. Bertsolariak lehen bezain «aspergarriak» eta «berdinak» gara. Zuek aldatu zarete gehien, eta horregatik da polita bertsolaritza gaur egun. Orain dela berrogei urte, 1960tik 1970erako hamarkadan, txapelketa nagusi mordoxka bat jokatu zen garaian, Basarri, Uztapide, Lazkao-Txiki, Xalbador zirenean izarrak, publikoa oso gotorra zen, oso berdina. Inork ez zuen dudan jartzen Jainkoari eskerrak geundela hemen. Inork ez zuen dudan jartzen familiaren ikuspegi bat eta berdina. Inork ez zuen dudan jartzen euskaldunak ginela. Inork ez zuen dudan jartzen homosexualidadea gauza nazkante samar bat zenik. Publikoa zen oso trinkoa, eta orduan publiko horri mezu bat bidaltzea erreza zen. Zuri bi urteko ume bat hil zaizu baldin bazen gaia zer mezu bidaliko zenuen? Ba, porru eginda nago baina Jainkoak eraman nahi izan du, eta zeruan izan dadila. Hori esango zuen batek, besteak eta besteak. Eta publikoari ondo irudituko zitzaion eta publikoa hunkitu egingo zuen horrek, horixe bera sentitzen zuelako. Gaur egunean seguru Jainkoari edo trszendentziari buruzko zazpi ideia diferente daudela eta zazpi atxikimendu maila diferente. Eta seguru Euskal Herria aipatzean danok daukagun kontzeptua desberdina dela. Eta eutanasiari buruz diskutitu egingo genuke, iritzi desberdinak egongo direlako. Eta abortuari buruz ere bai, eta hizkuntza egokia zein den ere bai. Egun oso printzatu dago publikoa, eta hori ederra da. Ederra da nik badakidalako niretik kantatu behar dudala. Hasten banaiz espazio amankomunak bilatzen jai daukat, kaka egingo dut, ez dago-ta. Orduan niri bi urteko alaba hiltzen bazait ez dut ezer konpontzen nik pena haundia daukat baina Jainkoak hala nahi izan du eta ondo izan dadila zeruan. Askorentzat ez da gustagarria izango.

Bertsolariak publikoarentzat kantatzen du. Guk gure sentimenduak azaldu nahi ditugunean, nik behintzat, dutxan azaltzen ditut ondoen. Ni bakarrik nagoenean. Publiko baten aurrean kantatzen dugu. Gure ideologia traizionatu gabe, hori bai, baina kontutan izanik zenbat ezpal dituen gaur egungo publikoaren iritziak, eta horregatik da ariketa intentsoa eta polita.

Ni adibide honekin ez nago oso konforme adibidez: Uztapidek bere garaian bazuen pasadizo bat asko kontatu izan dena. Uztapidek bota omen zuen bertso bat ez zena asko txalotu, ez omen zuten harrapatu, eta Uztapide atzekaldera joan zen esertzera eta esan zuen «kaka zaharra». Eta bere kide batek esan zion «lasai Manuel, bertsoa ona zen, gertatzen dena da ez dutela ulertu». Eta orduan Uztapidek erantzun omen zion «orduan ez zen ona, orduan txarra zen».

Ba, ni ez nago ados horrekin. Nik gaur bertso ona botatzen dudanean ona da eta kito. Seguru nago ehuneko hamazazpi batek estimatuko duela. Eta ehuneko berrogeiak harrapatu ez badu... nik badakit zer publikorekin ari naizen. Hurrengo bertsoaldian egingo dut kontzesio bat ehuneko berrogeiarentzat. Konplikatua da gaur egun komunikazioa, baina horrexegatik da kilikagarria eta polita.

Pentsa zenbateraino den polita. Lehen esan dizuet testuan bertan egon daitezkeen problemak: ezkerreko, eskuineko, akklaratuarekin, akklaraturik gabe, erregistro batean, bestean... Testuinguruan batetik publikoa zer printzatuta dagoen, bestetik aspektu teatral eta kinesikoek zer eragin duten. Basarrik lehen horrela kantatzen zuen: «Eta gaurkoan azal dadila bageran edo ez geran!». Horrela kantatzen zuen (besoak jasota). Telebista martxan dagoen garaian hori ridikulo ikaragarria da. Frontoi handi batean ondo baina gero telebistan botatzen dutenean zunbatuta dagoela pentsatuko genuke seguru. Fernando Fernan Gomezen *Viaje a ninguna parte* pelikulan ikusten zen hori, alegia, teatroa egiten zuten aktoreek zer ridikulo egiten zuten zinea edo telebista egiten hasten zirenean. «Me ha dicho usted que ha venido...» [ia builaka ari da]. Guk ere, eta hori ikasi egin behar izan dugu, ez dugu horrela egiten, baina egiten dugu. Egiten dugu begiekin, irriparrarekin, buru mugimenduekin, ixilaldiekin, kadentziekin, doinu aukeraketan... Baina hori egiteko ere landu eta neurtu egin behar da. Niretzat munduko bertsolaririk txarrrena da, onena zein den ez dakit baina, hau egiten duena: «Hementxe gaude denok pozik eta alai». [Oso doinu goibel eta imintzio tristez kantatu du eta mundu guztia barrez ari da]. 7/6 ditu, neurrian ondo, baina horrek ez du ezer balio. Buru makur kantatuz

gero ez da sinisgarria puntu hori, beraz, ez du balio. Hobe da neurrian desegokia izan arren alai eta pozik zaudela adierazten duen keinuak eginez kantatzea. Moxkor batek kantatzen duenean sinisgarria da hori. Lortu behar dena da ahal bada neurrian ondo egin eta transmititzea mozkor baten poza mozkortuta egon gabe. Hori da komunikazioa.

Garai berria

Bukatzeko pare bat hitz. Bat: hau dena kontuan hartuta, esan dizuet, aurten txapelketa nagusia Barakaldon izango da. Gure ustez, Bertsozale Elkartearen ikuspegitik, apustu garrantzitsua da. Denak lurraldetasunaz ari garen honetan, norbaitek praktikan jarri behar du ezta? Eta tradizioari hain lotuta dagoen zerbait, beti Donostian izan dena, ia Kontxako estropadak eta Atotxako derbya bezain Donostiakoa ezta?, ba, bueno, hori Barakaldora ekartzea apustu bat da. Da esatea gu ere bagara Barakaldokoak... eta gu hor oso eroso sentituko gara. Hor ez daukat dudarik. Hori da lehenengo ikuspegia.

Bi: Bertsoa baldin bada orain kontaktzen ari naizen guztia eta konplikazio eta gogoeta maila hauetara iristen ari baldin bagara planteatu beharko dugu beste zerbait ere. Ea gaia da... gai klasiko bat: senar-emazteak zarete, hogeitun urte daramatzazue elkarrekin ezkondu eta gaur konturatu zarete aspertu egiten zaretela elkarrekin. Zu, Fernando, senarra. Zu, Andoni, emaztea. Hori da klasikoa. Bertsolari askok eskatzen dugun gai modua gai bera da baina planteamentu diferentearekin: etxeko besaulkian zaudete biok, urte mordoan elkarrekin ezkondu, senarrak garagardo lata bat hartu, bukatu, atzamarretan estutu eta enzeste bat egiteko moduan bota du. Gai bera da. Bigarren planteamentua askoz ere bisualagoa da, askoz ere komikitarakoa, publizitaterakoa... Eta esaten badugu gaur egungo bertsolari gehienak eta puntakoenak bigarren gai modu horrekin gaudela erosoago eta iruditzen zaigula hortik gehiago esango genukeela bestetik baino, orduan onartu egin beharko dugu Barakaldo ez dela bakarrik gure apustu bat, baizik Barakaldo dela gaur egungo gure toki naturala. Ni erosoago sentitzen naizela Barakaldon kantatzen edo Santutxun edo Erriberako merkatuan ez dakit ze mendi kaskotan baino, non eskatzen didaten bertso onik ez botatzeko.

Eta azkenik, guretzat garrantzitsua da bertsolariok norbanako modura baino elkarte gisa kultur gintzan topatu behar genukeen toki topatzea. Suerte izan genuen duela hogeitun urte Bertsozale el-

kartea sortzea erabakitzea eta orain badugu itzal bat, rekonozimendu bat, lan egiteko modua, helburu eta proiektu pila... Baina gogoratu nahi nuke duela hemeretzi urte zer kinkatan aurkitu ginen. 1986ko martxoko finalaren ondorena zen, lehen aldiz bertsolariok antolatu genuen txapelketa. Eta bi aukera zeuden, eta izan ziren intentoak. Bat zen pelota enpresa moduko bat antolatzea, eta finalean jende asko izan zenez, ligila antzekoak egitea. Eta beste aukera bat zen sindikatu bat sortzea bertsolarien interes profesionali babes emateko, gure soldatena regulatzeko... Eta beste bat zen kultur elkarte bat egitea kultur proiektu batekin eta Euskal Herrian zer esana izango zuena. Aldez edo moldez uste dut suertea izan genuela argitasunez ikusteko gauzak eta egokiena hirugarren hori zela erabakitzeko. Ez enpresa bat ligilak antolatuko zituena eta dirua jasotzeko balioko zuena nagusiki. Ez sindikatu bat bagenezkan edo ez geneuzkan problema laboralak konpontzeko, baizik kultur elkarte bat herrigintza bokazioarekin. Horretan asmatzean suertea eduki genuen.

Eta, azken-azkenik, nik nire burua nola ikusten dudana txertatua elkartean eta herrigintzan, ba bueno... elkartean lehen zuzendaritza organuetan... egun 'consejo de ancianos' moduan...

Eta beti ere nere arlotik eta gure arlotik dauzkagun esperientziak eta pentsamoldeak euskal gizarteari eskaini nahian. Bizimodu arraroa da bertsolariena, gogorra, polita. Uste baino askoz gogorragoa eta uste baino askoz politagoa ziurrenik. Gure gertuan daudenak ere ez dut uste bizi dutenik zenbaterainoko gogorra eta polita den. Plaza batera joatea eta irtetea eta zerbait esan beharra eta jendea-rengana iritsi nahi hori alde batetik gogorra da eta bestetik oso apustu polita norbere buruari jartzeko. Desorekak eta orekak sortzen ditu horrek baina ni behintzat, urte hauetan, desoreka orekatu horretan zoriotsu izan naizela aitortuz bukatu nahi dut.

Galde-erantzunak

-Hogeita bina liburu horretan esaten duzu hainbat aberritan ibili zaretela munduan zehar ikusten han zertan den bertsolari-tza. Zer berezitasun ikusi dituzue hemengo bertsolari-tza eta bes-te aberrietako bertsolari-tzetan?

-Egaña: Egia esan, guk orain dela dozena bat urte arte, ez dugu kanpoko harremanik izan, bazirela zerbait irakurtzen zen baina... duela dozena bat urtetik hona harremana izan dugu kanpoko in-probisadoreekin. Nahi baino urriagoak oraindik baina baditugu har-remanak. Ezagutzen ditugu dextente ondo kubarrak, kolonbiarrak, mexikarrak, Ecuadorkoak, Canariarrak... eta penintsulan galizia-rrak, portugesak, Cataluña, Menorca, Murcia eta Almeria... Sardi-niakoak ezagutzen ditugu... Italiako Toscanakoak ere bai... Bretoi batzuk ezagutu genituen. Joan gara jendea ezagutzen. Hala ere oraindik oso gure inguruan edo oso «habla hispana»ko jendea da. Saiatu garenean Afrika aldean sartzen zailtasunekin topatu gara. Gu hara joateko baino haiek hona ekartzeko eta harreman diploma-tikoak ere zailak dira. Normalean ahozkotasunera dedikatzen den jendea ez delako sarbide eta irtenbide eta ohitura errezak dituen jendea.

Ze antzekotasun? Batzuekiko harreman handia lortu dugu. Oso antzera egiten ditugu gauzak. Kubarrekin badugu halako antzeko-tasun haundi bat. Batipat bakoitzaren gizartean inprobisazioak duen garrantziaren aldetik. Kuban eta Euskal Herrian bakarrik dago, nik uste, bertsolari-tza gizartean ondo txertatuta. Bai Kuban eta bai Euskal Herrian irrati eta telebista programak badaude, baita bertso eskolak ere. Desberdinak gara izatez eta desberdina da baita ere haien bertsoak eta gurea. Nik esango nuke haiek motiboei kantatzen dietela eta guk gaiei. Haiek maitasun eta heriotzari kan-tatzen hasten dira, eta «sobre la bebida» y «los atardeceres». Gu jada askoz ere xeheago iritsi gara. Gure kasuan ez da «sobre la bebida». Gure kasua da «kontainer batean topo egin duzue Urte berri egu-nez, goizean, txanpain botila batek eta jarabe botila batek. Zu jara-be botila zara eta zu txanpain botila». Askoz ere konkretuagoa, ezta? Baina konkretutasun-abstraktotasun hori kultur moduan ere badihoakigu kubatarrei eta guri, ezta? Ni ordu laurden batez inori lore zehatzik bota gabe loreak botatzen aspertu egingo nintzateke, edo agortu.

Beno, hori kubatarrekin. Gero denetatik dago. Gauza bat garbi daukagu. Leku batzuetan hiltzera doazen fenomenoak dira eta bes-tetan ez. Hiltzera doazen horietan inprobisatu gutxi egiten da. Tra-dizioak dauka garrantzia handia baina sormenak txikia. Sardoak-eta adibidez. Inprobisatzen dute baina oso gutxi. Lehen kantatzen zutenaren gainean da ia dena. Hori da toki bakoitzeko kulturak, hizkuntzak eta azken urteetako ibiliak zer izan duen. Baina hori bai, adibidez, anglosajoiak, teorikorik ospetsuenak ahozkotasunean amerikanoak dira, edo anglosajoiak izan dira. Ezagutzen ditugu, haiek hona etorri dira eta gu ere joan gara hara. Eta konturatu gara gaur egun munduan ahozkotasunari buruz gehien teorizatu duena eta hitzaldi gehiena eman dituen John Folley Missouriikoa dela. Eta liburu pila dauzka ahozkotasunaren inguruan baina inprobisadore bakar bat ez zuen ezagutzen. Bere adibide guztiak dira bigarren Mundu Gerra garaian Balkanetako inprobisadoreek zer esaten zu-ten. Eta guk esan diogun arte: «ven John, déjate de Balcanes y de hace sesenta años y déjate de chorradas. Guk hau egiten dugu». Munduko teorikorik handienak bere hitzaldietan adibidetzat jar-tzen zuen Balkanetako aitona bati joan zitzaizkiola argazki bat ate-ratzera inbestigadore batzuk eta aitonak kanta bat inprobisatu zue-la esanez ateratzeko argazkia ondo eta argazkia ondo ateraz gero berak ere ondo kantatuko zuela.

Hori ahozkotasunaren eta inprobisazioaren oso estadio primiti-boa da! Ba horren gainean ari dira teorizatzen. Eta guk esan diegu: ojo, gu ere inprobisatzen ari gara eta askoz ere garatuago gaude. Harremanean jarri gara eta hurrengo *Oral tradition* aldizkaria, mun-duko inportanteena, bertsolaritzari buruz izango da. Gustura gau-de. Iaz Txinari buruz izan zen. Aurten Euskal Herriari buruz.

-Askotan aipatu duzu gaiaren garrantzia, baita ere zer publiko duzun. Ez al zaizu iruditzen oso gutxi jorratzen direla gai sozia-lak, lan kontuak... Garai batean Euskal Herriaren egoera, politika mailako gaiak asko lantzen ziren baina azkenaldian oso mugatua da. Zer iritzi duzu?

-Eganã: Ez nuke esango gutxi aipatzen direnik. Beno, agian bai. Serio jardun behar denean Euskal Herriari buruz aritzen gara eta katxondean jardun behar denean larru kontuaz. Nik uste dut ge-roz eta gehiago erabiltzen direla gai sozialak. Gai sozial modura ulertuz bere esparru zabalena. Hala ere egia da bertsolaritza oso in-terklasista izatean, urte askotan zehar, gai horiek ez direla interes-garriak ere izan bertsolarientzat edo gaiak jarri izan dituztenentzat. Nik ere uste dut gutxi kantatu dugula lan istripuei buruz, lan bal-

dintzei buruz, edo prekaridadeari buruz. Akaso bertsolariak beti al-perraren fama izan duelako eta lana entzutearekin bakarrik izutu egiten garelako. Nik uste dut gutxi entzun dela baina geroz eta gehiago entzungo dela gai modu hori. Horrek badauka beste konnotazio bat ere, eta da binakako gaietan, dialektikako gaietan, biek irtenbidea daukaten gai bat behar da, eta argudiaketarako irtenbide berdintsua. Orduan, zuk jartzen baduzu lan baldintza negargarrietan ari den langile bat eta bere nagusia... hori ez dago jartzerik txapelketa batean behintzat. Langileak zer argudiatu behar du? Bakar-kako gaietan bai.

-Jartzen dizuenean dominatzen ez duzuen gai bat jorratzeko?

-Egaña: Hori hobea izaten da gehiegi dominatzea baino. Inprobisatu egiten dugu, beti dago aukera esateko «ez dut dominatzen» eta hortik sortu roiloa. Txarra izaten da zuk dominatu ez eta publikoak asko dakienean. Getarira joan eta galdetzen badizue «zer irudituz zaizu aurtengo berdelaren kanpaina?». Eta esaten duzu «hori niri galdetu behar al didak? Hemen denek zekitek nik baino gehiago gai horri buruz». Edo Irunera joan eta gai-jartzaileak esaten dizunean «gaur arratsaldean denok izan gara errausketaren kontrako manifa batean eta etorri gara bertso afarira eta zuk, Andoni, zer pentsatzen duzu horri buruz?». Eta esaten duzu: «nik ezer ez, baina zuek manifestaziora joan bazerate zerbait usteko duzue, ezta?». Hori pixka bat badago bai. Baina bertsolariak ez dauka jakintzarekin zerikusirik. Ahozkotasunak ez duen bezala. Alegia, ahozkotasuna nagusiki izaten da ez dakiguna dotore ezkutatzeko. Gure aiton-amonek zer egiten zuten? Guk dagoeneko galdu dugu gaitasun hori, baina nik gogoan daukat bertsolari zahar bati Natasha Kinski-ren argazki bat eman genionean eta esan genionean «Joxe, hitz egin horri buruz hogeita hamar segundutan zure Erreteriko hizkeran Erretereriako hizkera nolakoa den grabatu nahi dugu-eta», Joxek pentsatu zuen «kontxo, hemen neska bat, artista, ez dakit nor den, beste hauek bai...» eta orduan hamaika minutu hitz egin zuen ez zekienari buruz. Neurri txarra gurea da. Guk ez genuke minutu erdi bat ere hitz egingo. Hasiko ginatke egitan eta dakizkigu-txoak botako genituzke, alegia, «uste dut aktorea dela, eta uste dut iraultza frantsesari buruzko pelikula batean parte hartu zuela, eta, eta, eta...» Hori da gaurko gizartea. Ez dakienak Claudia Schiffer edo Natasha Kinskiri buruz ezer hartzen du eta esaten du: «joe, hauxe neska gaztea, garai batean Ama Birjinak horrelako aurpegiarekin egiten ziren!» Edo bestela: «nik hau gazte garaian ezagutu izan banu, buenooo... joango ginen perrexila biltzera, mendira, baita artotara ere!! Garai hartan emakumeak ez ziren horrelakoan, keba, ni

akordatzen naiz lehenengo andregai non egin nuen... Gallega zuen gainera ama. Orain Galizian nola hautsi da barku hori eta hondartzetan txikizio ikaragarria egin duena... ba han ingurukoa zen».

Hori da ahozkotasuna, jakintzarekin ez dauka zer ikusirik. Jakintza eza disimulatzeko komunikazio sistema da. Eta bertsoan ere igualtsu gertatzen da. Hobe da gai bati buruz gutxi jakitea baino bati ere ez jakitea.

-Lehen komentatu duzu gaur egun publiko artean geroz eta mota gehiagotako jendea dagoela, eta horren arabera, gauzak zer nola esaten diren publiko batengana ez iristeko arriskua dagoela, ezta? Gaur egun badaude oraindik esaten ez diren gauzak? Esateko erabiltzen ez diren moduak? Badaude gai tabuak oraindik?

-Eganã: Ez, ez dut uste. Ez nion tabutasunagatik, kode kultural desberdinagatik baizik. Ez dakit, guk oso barneratua dugu lehen aldiz Forgesek egin zuen txistea, alegia, mundu honetan ehuneko larrogeia beste ehuneko larrogeiaz trufatzen da. Hori guk barruan dugun txiste bat da, baina nik gure ama eta aitari horrelako zerbait esaten badiet ez dute harrapatzen. Are gehiago, Zarauzko *Diario Vasco* korresponsalak lehengo astean idatzi zuen (nire edadekoa eta ikastolan ikasia da) «Semana de *tuning* en Zarauz. Según nos han comentado los mas expertos la moda de este año es americana cien por cien y japonesa». Klaro, «y japonés el restante veintidós», ezta?

Hori idazten duenak nola ulertuko du Forgesen txistea!! Ezin du. Orduan, eta nire txisteen barruan badago hori. Kode kultural horiek, ez dakit liburuan jartzen dudana ezer horri buruz, diferenteak dira. Intsumisioari buruz edo soldaduskari buruz nik behin kantatu nuen «nahiz gizon izatea sartu zaidan bekokian / gizon egin nahi det baina andreak andre egiten diren tokian». Eta jaitsi nintzen eta bertsolari batek esan zidan: «hi, zer kantatu dek, ematen zian ona huala baina ez diat ezer entenditu!» Eta orduan esaten diozu: «ba esaten da gizonezkoak gizon soldaduskan egiten direla, eta nik hori esan dut baina nik ez dut hori nahi. Nik gizon egin nahi dut emakumeak emakume egiten diren lekuan». «Eta emakumeak non egiten dira emakume?» «Ahhh». Txiste motak ere diferenteak dira. Ni Mafaldazalea naiz. Ez dakit...

-Autozentsurarik ba al dago?

-Eganã: Bai, bai. Autozentsura behar du gainera. Gaur egungo moda da hori. *Gran Hermano* ta *Basetxeak* ta bestea... Hor, izan zintezke insoledario puta bat «si vienes de frente». Alegia, «si, si, si, yo soy no sé que, pero voy de frente!» Eta zer? Garrantzitsuena ez da

ir de frente, garrantzitsuena da putakumea haizela! Zer gizarte egiten ari gara! Hori ere sartu behar zaigu barruraino? Ez, ez, zibilizazioaren ezaugarri nagusienetakoa da autozentsura. Orduan, bertso bat ez baldin bada aski ona, aski argia, aski ez-mingarria, zure ideologia tradizionatzen ez duena... atzera. Hori da teoria. Gero praktikan estuasunengatik, denbora urriagatik eta bi trago eginda gaudelako, edo bezperan parranda egin zenuelako edo egun txarra daukazulako, botako dezute bertso txarra edo zure ideologiarekin bat ez datorrena, ahul batentzat mingarria dena... Hori dena kontrolatzen da, komunikazio normalean kontrolatzen den moduan. Astakeri handi bat etortzen zaizunean eta berehala zerbait bota behar duzunean, zer egin behar duzu? Leundu? Edo arrazoia aldatu. Problema bat da.

-Ari gaituk komunikazioa eta inprobisazioa bertsoan. Zer garrantzia du doinuak? Ondo kantatzen ez duen bat izan daiteke bertsolari ona?

-Egaña: Doinuak garrantzia ikaragarria du. Gure testu guztiak doinuz joaten dira. Testu marabiloso bat izorra dezake gaizki kantatzeak. Eta alderantziz, alegia, testu txar bat disimulatu eta jantzi dezake ondo kantatzeak. Eta jendea emozionatu ere bai. Baina ez da ondo edo gaizki kantatu, baizik eta testu horri dagokion bezala kantatu edo ez. Eta hor mundu oso bat dago. 2.600 bertso doinu inguru uste dut dituela Juanito Dorronsorok bilduta eta sailkatuta, baina kopuru horrekin pentsa ze aukera dagoen. Nik ez dut uste desafinatze kontua denik. Nik uste dut dela esaten ari zarena lagundu doinuz edo ez lagundu. Desafinoari baino garrantzia handiagoa ematen diot kadentziari. Cado, cadis, cadere = erori. Erori eta altxa da kadentzia. Gaindituta dago baina duela zortzi-hamar urte ikusten nuen gazteen artean, eta idatzi nuen eta onartuta dago, arrisku bat, adibidez:

Gaur Bilboraino etorri gera
ta hemen gaude gu pozik
esan liteke hau azaltzeko
ez degula ia hitzik

Zer ari gara transmititzen? Badirudi Zarauzko musika plazan kruasan-arena egiten ari garela. Ez gara ezer esaten ari. Kadentzia-ren adibidea da Lazkao-Txiki. Duda horiek, erori eta altxa horiek...

[Lazkao-Txiki imitatuz berriz kantatzen du:]

Gaur Bilboraino etorri eta
 hauxe da hau zoriona
 nere aurrean ikusten baitet
 ez dakit zenbat pertsona
 nahiz zuentzako hau izango den...

Hori da kadentzia. Ez dauka zerikusirik lehengoarekin, eta testu aldetik ere lehengoa bezain txarra zen. Baina hori da trukoa. Badaude bertsolari batzuk doinu batzuetan hobeak direnak. Ez da nagusiki mayor eta menor zatiketa, baina nik adibidez menorrekoetan nahiago dut kantatu. Edo matxistaki deitu izan diegun moduan, ar eta eme, nik nahiago dut emeetan kantatu. (Doinuen adibideak jarzen ditu).

-Taldekotasuna aipatu duk hik. Saio ona egin diagu. Zer dialektika dago txapelketa batean?

-Eganã: Berdintsua. Nik uste dut jaialdietan eta plazetan gertatzen den gauza bera gertatzen dela txapelketetan ere. Are gehiago esango nuke. Asmatzen duenak txapelketan bertso saioetan bezala kantatzen puesto ona lortzen du normalean. Txapelketan ere ez zoaz kidea haustera. Gurea da «controversia de cooperación». Hala definitu izan dugu erderaz, eta hala da. Nire argudioaren indarrak ematen dio besteari indarra bere argudioa topatzeko. Biok txapel ari bagara biok ariko gara txapel. Ni ondo ari banaiz, eta bera nor bada, ondo jardungo da. Orduan, nik uste dut txapelketan ere plazan bezala kantatu behar dela, lagunarekin, eta ondo. Egia da batzuetan pasa egiten garela, eta 1997ko txapelketan adibidez, semifinaletan ohartu nintzen denak puntuazio altuena lortu zutela nirekin ofiziotan egin zutenean. Eta pentsatu nuen, bale, hi, finalean ez det hori egingo! Pixkat saiatu nintzen ez hainbeste ekartzen, baina hala da. Nik aspaldi idatzi nuen: txapelketa «norgehiago» baldin bada, «gehiago» izateko era bakarra da «nor» izanda. Nor denak aurrera egingo du, eta gehiago soilik izan denak akaso ez. Norgehiagokan nork inporta du, eta ez gehiagok.

-10-14 bertsolari bazaude ie saio denak jaten dituzuenak. Zer iruditzen zaizu?

-Eganã: Elitista baino gehiago esango genuke gutxi ibiltzen garela asko, eta asko gutxi ibiltzen direla. Betidaniko problema izan du bertsolaritzak hori eta azken boladan uste dut larritu egin dela. Ez da larritu bertsolaritzaren teknifikazioagatik, «tenisifikazioaga-

tik» baizik. Alegia, gaur egun hemeretzi urterekin Sustrai Colinak azkeneko txapelketan ondo kantatzen du, eta hogeita birekin goia jota dago. Eta Unai Iturriaga 31 urterekin laugarren finalean sartuko da. Tenisa da, alegia, oso gaztetan despuntatu eta 35ekin nekatu. Lehen bertsolaritzaren transmisioa askoz ere mantsoagoa zen. Orain erabat apelotonatu gara, eta asko ibiltzen garenak 12 bagara, gaine-rakoan piramidea trunkatzen da inoiz baino nabarmenago. Baina zergatik? Ba ni piramidearen azpian nengoenean aski nuelako Narbaiza edo Gorrotxategi baino hobea izatea txapelketaren batean plazan hasteko. Baina gaur egun Nahikari Gabilondo zarauztarrak plazan jardun nahi badu gainditu beharrekoak ez gara Sebastian eta ni, Peña edo Lazkano... gainditu behar ditu Iturriaga, Maia, Maialen, Irazu, Elortza... bera baino pittin bat zaharragoak. Nik zaila ikusten det erremedioa. Euskal Herrian beti ibili dira gutxi asko eta asko gutxi. Egia da azken bost urtetan badagoela aldaketa bat, eta uste dut garrantzitsua dela. Hau aspektu soziala da, ekonomikoa inkluso. Bertsolaritzan beti funtzionatu du gezur batek. Itxura demokratikoa duena baina gezurra. Bertsolariak beti berdina kobratzen dugu. Alegia, ez dakit zein gazte Uztapiderekin joan zenean kantatzera Azkoitira, Uztapide onena zen eta eman zioten 5.000 pezeta eta gazteari 2.000. Eta Uztapideak esan omen zuen: ez, ez, nirekin datorrenari ere 5.000 pezeta eman, nik adina lan egin du eta gehiago kostata. Orduan badirudi oso ikuspegi demokratikoa, baina oso engainoso da. Berdin kobratzen badute zeini deituko diote beti? Goian dagoenari, potenteenari. Beraz, azken bost urteetan egin duguna da elkartiaz aparte enpresa moduko bat sortu eta bertsolariak hiru-lau mailatan jarri. Norberak bere burua nahi duen mailan jarri du. Beraz, nik ikusten badut maila ona dudala baina nekatuta nabilela eta ez ditudala saio asko egin nahi ba eskatu saioko 400 euro. Ez da egia baina tira... Baina eskatu 400. Seguru gutxi kantatuko dudala baina joaten naizenean ondo kobratuta etorriko naiz. Edo gazte batek esaten badu Egaña 200 eurotan dago, nik 100 eurogatik ere egingo nituzke. Eta antolatzaile askok agian nahiago dute 200 euroko Egaña bat baino 100 euroko Nahikari bat. Merkatu libre jarri dugu, edo bakoitzak kokatzen du bere burua antolatzaileen aurrerako.

-Bertsolaritza lanbide bezala?

-Eganã: Ba, zaila da. Historian zehar ez dakit bertsolari bertsolaririk izan den. Uztapide agian. Baina beti ere baserriaren jiran, eta baserrikoak beti egiten du lana baserrian. Nik sormenera dedikatzea erabaki nuenean beste pausu bat izan zen duela hamar-hama bi urte. Hala ere zailtasunak ikusten ari gara. Gaur egungo bizi mailan bertsoetatik bakarrik bizitzea oso zaila dela aurrikusten dugu. Aurrikusten dugu saio asko egin behar direla urtean, asko, asko. Ikusten dugu sortu ditugun egituretan bizitzen errezagoa dela agente izan eta... beno, gizartearen problema da ezta? Errezagoa da bertsolarien atzetik ibili eta kazetaria izan bertsolaria izatea baino. Eta gainera haiek seguridade soziala daukate eta guk ez. Bagabiltza kontraesan horietan, bagabiltza buruhauste horietan. Nik beti aldarrikatu izan dut nire burua marxistatzat eta esaten dudana da oso gustura bizi naizela inori plusbaliarik kendu gabe, eta inori kentzen badiot nire buruari kentzen diot. Familiaren kalterako baina tira... ez da oreka txarra bizitzeko.

Gaztelera Nafarroako hizkuntza ofiziala da

Roldán Jimeno Aranguren

1. Sarrera

Gaztelera Nafarroako hizkuntza ofiziala da, ala, 1982ko Nafarroako Foru Eraentza Birrezarri eta Hobetzeari buruzko Lege Organikoaren euskarazko itzulpen ofizialak dion bezala, Gaztelera da Nafarroako hizkuntza ofiziala. Horixe 9.1. artikulua dio. Abiapuntua beraz, LORAFNA edo Nafarroako Foru Hobekuntza izango dugu. Gaiaren gaurkotasuna hor dago, hots, Euskal Autonomi Erkidegoan prozesu estatutario berriari ekin zioten, euskarari bere lekua eginez. Zer esanik ez orain, egun hauetan, katalanek haien Estatut berriarekin hizkuntzaren inguruan batik bat antolatu duten eztabaida guztiarekin. Nafarroa, beti bezala, gaizki eta berandu.

Bildur xume eta errespetuarekin hitz egin behar dut. Azken batean, Manu Robles Arangiz Fundazioatik ikuspegi historiko eta juridiko orokor eta zabal bat ematea eskatu didate, gaian oso murgildurik ez dagoen edozeinek 1982tik honako prozesu honen ildo nagusiak uler dezan. Bestetik, hemen bildu zareten adiskide batzuk, jakina, gai honetan ni baino adituagoak ere bazarete. Beraz, azken kasu honetan, ez dut uste nigandik gauza berriak ikasiko dituzuela, alta, gero galderen txanda irekitzen denean, zuen ekarpenak oso interesgarriak izango dira, eta nik esandakoa osatu eta bestelako ikuspegiak mahaiaren gainean jarri ahalko dira.

Ez dizuet ukatuko hemen Baluartean gai honen inguruan ari-tzeak baduela niretzat nolabaiteko balio sinbolikorik. Euskarak presentziarik ez duen eraikin honetan –Nafarroako erakunde ofizialek bultzaturiko politikaren isla adierazgarria, alegia–, euskaraz eman zen lehenengo hitzaldia Manu Robleskoek antolatutako bat izan zen: Joan Mari Torrealdairena hain zuzen ere. Oraindik tamalez bizirik dagoen *Euskaldunon Egunkariaren* auzia puri-purian zegoen, eta Torrealdai gartzelatik atera berria. Alde horretatik ere, ohore handia niretzat Torrealdai adiskideak hasi zuen hitzaldi horri jarraipena ematea.

Esan bezala, Foru Hobekuntza hartuko dut abiapuntutzat. 9.1. artikulua iren irnotasuna aipatu dut. Horren ondoren, 9.2 artikulua haxe dio:

Euskarak ere hizkuntza ofizialaren maila izanen du Nafarroako eskualde euskaldunetan. Foru lege batek eskualde horiek zehaztu, euskararen erabilera ofiziala arautu eta Estatuko legeria orokorra abiapuntutzat harturik, hizkuntza horren irakaskuntza antolatuko du.

2. Foru Hobekuntzaren testuinguru historiko-politiko: aurrekariak

Foru Hobekuntza bere testuinguru historiko-politikoan kokatu behar dugu eta, beraz, euskararen inguruko tratamendu legala hobeto ulertuko dugu. 1979an, Patxi Larrainzarrek Nafarroako egoera islatzen zuen bertsio dramatiko-satiriko bat argitaratu zuen: *Nafarroa sola o con leche* antzezlan. Guztira 80 emanalditik gora eman zituzten. Izenburuak berak, esan beharreko guztia biltzen du. Nafarroaren euskal nortasunari buruzko auzi honen jatorria ez da Trantsizioa puri-purian zegoen garaian kokatu behar; izan ere, eztabaidak mende bat baino lehenago piztu baitziren, Euskara Elkartearen eskutik. Lurraldetasunari buruzko eztabaida politikoa 1917-1918ko mugimendu autonomistarekin gorpuztu zen, batik bat Manuel de Aranzadi eta Victor Pradera Iruñeako Gorteetako diputatuen artean sortutako liskarren ondorioz.

1930ean, Bigarren Errepublikara garaian, eta Eusko Ikaskuntzaren Kongresuaren haritik, euskal autonomiaren plan orokorra prestatu zen, gero 1931ko Estatutua izango zena, eta bertako lehenengo artikulua zioenaren arabera, Euskal Herria Araba, Gipuzkoa, Nafarroa eta Bizkaiko probintziak osatzen zuten. Nortasun juridiko propioa zeukan entitate natural eta juridiko bat zenez gero, gainera, Estatu espainiarraren baitan Estatu autonomiko gisa eratzeko eskubidea aitortzen zitzaion, eta Estatutuan bertan kontzertatutako harremanei buruzko legeak jasotako arauen arabera artikulatuko litzateke Estatu espainiarrarekin. Probintzia bakoitza, era berean, autonomikoki antolatu eta eraenduko litzateke Euskal Herriaren baitan. 1932an, Nafarroako udal ordezkariak uko egin zioten Euskal Estatutuari, hasiera batean baiezkoa eman bazioten ere. Hori guztia, Nafarroako erakunde politiko, sozial eta administratiboaren barne desberdintasunak agerian gelditu ziren prozesu luze baten ostean gertatu zen.

Estatutuaren inguruko eztabaida horrek, hauteskunde prozesu gorabeheratsuak inolaz ere itzali ez zuen polemika bat mahaigainerratu zuen. Gerra zibilak eta ondorengo diktadurak isilarazi egin zituzten Nafarroaren euskalduntasun politikoaren ingurukoak, baina sentimendu horrek, halere, bizirik zirauen nafar askoren bihotzean, Trantsizio garaian egindako inkestek aditzera ematen duten bezala. Idoia Estornesek gogorarazten duenez, 1979an nafarren botoa eta sentimendua ez zetozen bat; izan ere, urte hartan UPNren alde bozkatu zutenen herena euskaldun eta nafar sentitzen zen, maila berean.

Nabarrismoak erantzun irmo bat eman behar zion egoera horri. Trantsizio garaiko urteak ezegonkor eta irekiak ziren, eta ez zegoen ezer ondo lotu gabe uzterik. Konstituzio espainiarreko 1. Xedapen Gehigarriak, modu anbiguo batean, foru lurraldeetako eskubide historikoak Konstituzioaren babesean zeudela zioen. Jakina denez, Nafarroan ez zen Konstituzioak finkatutako ildoei jarraiki beste lurraldeetan garatu zen garai aurreatomikorik egon, eskubide historikoei buruzko erreferenziaren kasuan salbu, prozesu instituzionalizatzailearen ondorioa erreferendum bidez erreferendatuko zuen herri kontsulta ekiditeko asmoz erabili baitzen. Ez zegoen egikaritze demokratikoak ahalbidetzen zuen boto askatasunera jotzerik. Nafarroaren euskal nortasunaren inguruan behar bezala bideratutako eztabaida batek agian oso atsegina izango ez litzatekeen sorpresaren bat ekar zezakeen, 1931-1932ko prozesu estatutarioko lehenengo fasean gertatu bezala. Oraingo honetan ez zegoen prozesua hain modu argian manipulatzetik.

Jaime Ignacio del Burgok eman zion irtenbidea arazo honi. Machiavelli nafarrak, bere klan familiar sendoaren bultzadarekin, hamar urte luze zeramatzan Nafarroako foru erregimenaren jatorri eta oinarriak aztertzen. Bada, ikerketa hauetatik abiatuz, eta bere asmoak legitimatzen zituen errealitate fiktizio bat sortuz, Nafarroako singularizazio instituzionala finkatu zuen. Del Burgoren tesiaren arabera, Erreinu Zaharraren eduki politikoak ez ziren 1841eko urtaririlaren 5eko Errege Dekretuarekin bertan behera gelditu, Nafarroak oraindik ere Estatuarekin pakzionatu beharreko hainbat funtzio publiko mantentzen zituelako, hitzarmen fiskala adibidez. Forua, beraz, hitzarmena izango litzateke, alderdien batasuna eskatzen duen sistema bat, batasun espainiarrari men egingo liokeena. Teoria hau legitimazio historiko faltsu batean sustatu zen, lege arrunta zena (1841eko Foruak Aldatzeko Legea) Lege Pakzionatu gisa hartzen zuelako, eta administratibo hutsa zen instantzia bate-

tik abiatuz (1979an Foru Parlamentua eratzeke Errege Dekretua) foru organo bat sortzen zuelako.

1980ko erdialdeaz geroztik, foruak berrezartzeko oinarriak finkatzeari eta foru instituzioen etorkizuneko antolaketa lantzeari ekin zitzaion eta hasieratik euskararen auzia agertu zen. Gregorio Monrealek gogoratzen duen bezala, Nafarroako Parlamentuan eztabaida gogorak izan ziren 1980ko uztailaren 2 eta 3an, Euskara Nafarroako hezkuntza sisteman sartzeko oinarriak aztertzerakoan. Talde parlamentarioek orduantxe finkatu zuten hizkuntzaren inguruan zuten jarrera, gerora mantenduko zutena. Une hartan ezer erabaki ez bazuten ere, debatean *de facto* nafar lurraldea hainbat eremutan banatzeko ideia gailendu zen.

Parlamentuak 1980an onarturiko foru berrintegrazio eta berrantolaketa instituzionalerako oinarriek, Diputazioak Estatuko Gobernuarekin negoziatu beharreko testuak –gerora ordenamendu juridikoari atxikiko zitzaionak– kontuan izan beharreko oinarritzko irizpideak biltzen zituzten. Batzordea, azkenean, honakoek osatu zuten: Juan Mari Arzak Aldundiko presidentea (UCD), eta Ángel Lascunión, Pedro Sánchez de Muniáin (UCD) zein Jesús Malón (PSOE) foru diputatuak. Alderdien ordezkari gisa, Javier Moscoso (UCD), Gabriel Urralburu (PSOE) eta Jesús Aizpuñ (UPN) bildu ziren, hirurak ere negoziaketan emaitza izango zen testua onartzeaz arduratuko zen Diputatuen Kongresuko kideak. Batzordeko idazkari, Foru Diputaziokoa bera izendatu zuten, Joaquín Gortari, eta aholkulari juridiko gisa Raimundo Aldea (Aldundiko Aholkulari juridikoa), José Ángel Zubiaur (Aldundiko idazkariordea) eta José Antonio Asiáin (Foru Parlamentuko letrada). Negoziaketak 1980ko abenduaren 19an hasi ziren, eta 1982ko martxoaren 8an amaitu. Batzorde negoziatzaileak adostutako testua Diputazioa igorri zen ondoren, zeinak aho batez onartu baitzuen, 1982ko martxoaren 9ko bilkuran. Adostasuna euskal nazionalismoa alde batera utziz lortu zen –urte batzuk lehenago Konstituzio-proiektuaren Erredakzio Batzordean gertatu zen moduan–, eta UCD, UPN eta PSOErentzat onuragarri izan zen, Nafarroako Hobekuntza eratzeke eta onartzeko prozesua kapitalizatu baitzuten. Era berean, aipatu beharra dago Negoziazio Batzordeak bertan ordezkaturik ez zeuden indar politikoei ez ziela informazio guztia eman. Testua Madrilen negoziatu zen ia ezkutuan, Parlamentuko erregimen Foralaren Batzordeari osoak ez ziren txostenak aurkeztuz, eta Parlamentuaren agindua gogor hautsiz, euskararen ofizialtasunaren printzipioarekin egin zuten bezala.

Testuak Foru Parlamentuaren berrespena jaso zuen gero. Horrela, 1982ko martxoaren 15eko saioan, aldeko 49 boto jaso zituen (UCD, PSOE, UPN eta Alderdi Karlistarenak, 1979az geroztik ados agertu baitziren), eta kontrako 5 (EAJ eta EE). Gainerako 16 parlamentariak jarrera ezberdinak agertu zituzten: HB eta Amaiurkoak ez ziren agertu, Parlamentutik aldendu eta saioetara ez joateko ohitura hartu baitzuten; talde mistoko bi parlamentari, bestalde, Ezponda eta Casajués, ez ziren bozketan izan, hainbat arrazoi tarteko. Casajuések parte hartu zuen kontrako txandan, baina gero joan egin zen. Miguel Izuk dioen bezala, Hobekuntzari buruzko eztabaidan berretsi egin ziren hasierako jarrerak. Indar nazionalistek, UNAIren babesarekin, hasieratik agertu zuten Konstituzioarekiko eta Hobekuntzarekiko ezadostasuna, eta beste ideia ezberdin bat aldarrikatzen zuten: edo lau probintzietarako autonomia estatutu bat, edo forua subiranotasun bezala. Ulertzekoa denez, ez zeuden sinesten ez zuten prozesuaren azken emaitzarekin ados.

Behin Nafarroan onartua izan ondoren, formalki autonomia estatutu bihurtuko zen Hobekuntza hori, onartzeko baldintza ezberdinak izan zituen. LORAFNA, Konstituzio espainiarreko 146 eta 151.2 artikuluetan xedatutakotik aldenduz, Administrazio zentralaren eta Foru Diputazioaren arteko akordio baten emaitza izan zen beraz, gerora Kongresuak eta Senatuak emendakinetarako izapidetzarik gabe berretsiko zutena, irakurketa bakarraren prozedurari jarraiki.

3. 1982ko Foru Hobekuntza eta euskara

Abuztuaren 10eko 13/1982 Lege Organikoa, Nafarroako Forua Berrezarri eta Hobetzekoa (LORAFNA) onartu zen. Arestian aipatu dugun 9. artikulua, ordea, 1982ko otsailaren 24an eman zen ezagutzera. Honek bertan behera uzten zituen Nafarroa osorako euskararen ofizialtasunaren aldeko euskal abertzaleen aldarrikapenek. Hasiara batean Nafarroako Alderdi Sozialista ere euskararen ofizialtasuna Nafarroa osora zabaltzearen alde agertu zen, baina azkenean Gorteetako negoziaketetan atzera egin zuten, Gregorio Monrealek bere lanean ederki azaldutako prozesu baten ondorioz. Egile honen arabera, Madrilgo negoziaketa hoiien ondoren, Hobekuntzaren 9. artikuluari apenas egin zitzaion iruzkinik testuaren onespenez forma emateko jarraitutako izapideetan. 1982ko martxoan Nafarroako Parlamentuan testu negoziatua berresteko egindako bilkuran hizkuntza ez zen aipatu ere egin, Victor Manuel Arbeloa sozialistak hizkuntzari egindako kantu liriko bat salbu. Diputatuen Kongre-

suak 1982ko ekainaren 30ean onartu zuen Hobekuntza, erreferendum bidez santzionatu beharrik izan gabe. Kongresuan onarpena eman zitzaionean Marcos Vizcaya eta Juan Maria Bandres euskal parlamentariak izan ziren hizkuntzari ematen zitzaion trataera okerra zela adierazi zuten bakarrak. Garaiko doktrinari dagokionez, Edorta Cobreros katedraduna azpimarratu beharra dago, Hizkuntza Zuzenbidean espezializatuta; bere esanetan, Nafarroako Hobekuntza hiru alderditan bederen, asku urrundu zen beste Autonomia Estatutuek finkatutakotik: ez zuen euskara hizkuntza propiotzat jo, ez zuen ofizialtasuna berehalakoan aldarrikatu –geroko lege bat onartu arte atzeratu baitzuen aldarrikapena–, eta eremu lurraldegar zorrotz bat finkatu zuen, Nafarroako errealitate sozio-linguistikoari trataera malgua ematea eragotziz.

Egoera mingarria zen, are gehiago bestelako Autonomiek dagoeneko haien estatutueta berezko hizkuntzaren arauketa onarturik zutelako. 1978. urtean zehar Euskadi eta Kataluniako autonomia estatutuak prestatu ziren, eta azkenik 1979ko urriaren 25ean erreferendumeraz eraman ziren. Gainerako eskualdegarako autonomia proiektuak poliki-poliki osatuz joan ziren hurrengo hilabeteetan. Ikus ditzagun hizkuntzari eskubideak gutxien bermatzen duten estatutueta gehien bermatzen dutenetara:

Aragoi: *Las diversas modalidades lingüísticas de Aragón gozarán de protección como elementos integrantes de su patrimonio cultural e histórico.*

Valentzia: *Los idiomas oficiales de la Comunidad Autónoma son el valenciano y el castellano. Todos tienen derecho a conocerlos y usarlos. La Generalitat Valenciana garantizará el uso normal y oficial de las dos lenguas y adoptará las medidas necesarias para asegurar su conocimiento. 4. Se otorgará especial protección y respeto a la recuperación del valenciano... 6. Mediante ley se delimitarán los territorios en los que predomine el uso de una u otra lengua, así como los que puedan exepuarse de la enseñanza y del uso de la lengua propia de la comunidad.*

Galizia: *5.1. La lengua propia de Galicia es el gallego. 2. Los idiomas gallego y castellano son oficiales en Galicia y todos tienen el derecho de conocerlos y usarlos. 3. Los poderes públicos de Galicia garantizarán el uso normal y oficial de ambos idiomas y potenciarán la utilización del gallego en todos los órdenes de la vida pública.*

Euskal Autonomi Erkidegoa: *6. El euskera, lengua propia del pueblo vasco, tendrá como el castellano, carácter de lengua oficial en Euskadi, y todos sus habitantes tienen el derecho a conocer y usar ambas lenguas.*

Katalunia: 3. La lengua propia de Cataluña es el catalán. El idioma catalán es el oficial en Cataluña, así como también lo es el castellano, oficial en todo el Estado español. La Generalitat garantizará el uso normal y oficial de ambos idiomas, adoptará las medidas necesarias para asegurar su conocimiento y creará las condiciones que permitan alcanzar su igualdad plena en lo que se refiere a los derechos y deberes de los ciudadanos de Cataluña. El habla aranesa será objeto de enseñanza y de especial respeto y protección.

27.4: Por ser el catalán patrimonio de otros territorios y comunidades, además de los vínculos y la correspondencia que mantengan las instituciones académicas y culturales, la Generalitat podrá solicitar del Gobierno que celebre y presente, si procede, a las Cortes Generales, para su autorización, los tratados o convenios que permitan el establecimiento de relaciones culturales con los estados donde se integren o residan aquellos territorios y comunidades.

Argi dago testurik zakarra Nafarroako Foru Hobekuntzarena dela, eta horrek hein handi batean testuareñ negoziaketarekin lotuta dago. Azken batean, eta José María Rodríguez Ochoak dioen bezala, Foru Hobekuntzak murriztu egiten ditu Konstituzio espainiarrak hizkuntzen koofizialtasuna aldarrikatzean euskarari aitortzen dizkion ondorioak.

4. 18/1986 Foru Legearen eta ondorengo Foru Dekretuen iruzkina

4.1. 18/1986 Foru Legea

Gregorio Monrealek deskribatzen duen bezala, hizkuntza legearen Proiektua aurkezteko behar izan zen denbora luzeak agerian utzi zuen zailtasun handiak zeudela hizkuntza arautzeko, eta ez zegoela borondate politikorik. Hiru urte behar izan ziren Proiektuaren lehen zirriborroa aurkezteko. Horren ondoren, Gobernu sozialistak aurkeztutako lege proiektuaren inguruan eztabaida parlamentarioak ireki ziren. Proiektua, hizkuntza propioa duten beste autonomia erkidegoetako legeekiko zuen alde nagusi eta berezia zonifikazio bat ezartzea izan zen. Proiektuak –geroago Legean islatuko zen bezala–, Nafarroa hiru eremu linguistikotan banatzen zuen: euskalduna, mistoa eta ez euskalduna. PSNko Gobernuaren Proiektuak ez zituen oso erreakzio itxaropentsuak eragin. Muturreko alderdiek, adibidez, erabat gaitzetsi zuten: bai HBko euskal na-

zionalismoak, bai Nafarroako eskuindarrek, haserre eta amorrua agertu zuten testuaren aurrean. Baina euskal nazionalismo ez ezkertiarrak eta hizkuntzalaritzaren inguruko zenbait pertsona ospetsuk etsi egin zuten, ez baitzegoen beste aukerarik.

Monrealen aburuz, beste autonomia erkidego elebidunetan aurreko urteetan hizkuntza propioaren erabilerari buruzko legeetan nahiko adostasun handia lortu bazen ere, Nafarroan ez zegoen hizkuntza eskubideen gaineko akordiorik. Eskuindarrek guztiz baztertzen zuten sozialistek aurkeztutako Proiektua, Jaime Ignacio del Burgok bereziki. PSNren eta nazionalista ez ezkertiaren arteko kontsentsuak 23 boto besterik ez zituen lortu beharrezko zituzten 26etatik, Proiektua izapidatzean ez zirelako HBko sei parlamentariak agertu. Ganberan zeuden lau talde eskuindarretakoaren batekin akordioaren batera iritsi beharra zegoen (UPN, popularrak, Talde Moderatua eta Mistoa). Oro har, Talde Moderatua arduratu zen eskuindarren ikuspuntuak bateratzeaz, sektore honetako gainerako taldeek ez zutelako euskarak eremu euskaldunetik kanpo izango zuen erregulazioaren eztabaidan sartu nahi. Jarrera horrek asko mugatu zuen aurkeztutako testuaren norainokotasuna. 1986ko azaroaren 14, 17, 18 eta 19an eztabaidatu zen Proiektua foru Eraentzaren Batzordean. Osoko zuzenketak eta zuzenketa partzialak aztertu zituzten, eta gai jakin batzuetan oso aldaketa esanguratsuak egin.

Euskarari buruzko 18/1986 Foru Legea abenduaren 15ean indarrean sartu zen, eta 1994. urtea arte ez zituen aldaketarik izan. Urte horretan 70/1994 eta 35/1994 Foru Dekretuak argitaratu ziren. Lehenak hiru alderdi nagusi ditu, Rodríguez Ochoak adierazi zuen moduan:

a) Eremu euskaldunean bi hizkuntza ofizialak lan hizkuntza gisa hartzea eta hiritarrak zerbitzatzeko modu berean erabiltzearen helburua, eta Foru Administrazioako zerbitzu nagusietan zirkuitu administratibo elebidunak sortzea.

b) Bi eremu linguistikoetan, elebitasun instituzionalaren irudi koherentea ematea kanpora eta barrura.

c) Euskararen derrigortasun eta balorazioa Administrazioako lanpostuetan sartzeko.

Nafarroako Gobernuko Hizkuntza Politikaren Zuzendari Nagusia izan zenaren hitzetan, arraroa bada ere, Gobernuko partidua Dekretuaren aurka azaldu zen. UPNko alderdirik gogorrenak erabateko oposizioa agertu zion, eta 1986ko debatean eskuindarrek erabilitako argudio guztiak berreskuratu zituen. Baina Gobernuko Aholkularitza Juridikoak emandako txosten batek agerian utzi zuen De-

kretuaren aurka jaurtitako salaketen konsistentzia eza. Hala ere, Gobernuko alderdian giroa lasaitu eta egoera bere onera eraman ahal izateko, azkenean Dekretua derogatu eta berri bat onartzea erabaki zen. Nolanahi ere, dekretu berri bat izan beharrean, 135/1994 Dekretuak aldaketa batzuk sartu zituen, eta 70/1994 Dekretuak eremu mistorako aurreikusitako xedapen ugaritan exigentzia maila jaitsi zuen batik bat.

Goazen 1986an onartu zen Legearen eta hura osatu zuten Foru Dekretuen iruzkinak egitera.

4.2. Atariko tituloa

Legearen Atariko tituluan esaten den bezala, bere xedea euskararen erabilpen normala eta ofiziala arautzea da, gizarte elkarbizitzaren alorrean nahiz irakaskuntzan (1.1. art.).

Horrela, bere ezinbesteko helburuak hauexek dira:

Herritarrek euskara jakin eta erabiltzeko duten eskubidea babestu eta eginkor bihurtzeko tresnak zehaztea. Euskararen berreskurapena eta garapena begiratzea, bere erabilpena sustatzeko neurriak adieraziz. Euskararen erabilpena eta irakaskuntza bermatzea, borondatezkotasun, mailakatze eta begirune irizpideei jarraiki, hau guztia Nafarroako errealitate soziolinguistikoaren arabera (1.2. art.).

Bigarren artikulua arabera, gaztelera eta euskara Nafarroako hizkuntza berezkoak dira eta, horren ondorioz, herritar guztiak dute jakin eta erabiltzeko eskubidea; eta hirugarren artikulua dienez, Botere publikoek hizkuntz araua errespetatuko dute, Foru Legean xedatutakoa eta hura garatzen duten xedapenen ondorio diren jarduketetan. Hizkuntz arauen ezartze ondorioetarako, Euskaltzaindia izanen da erakunde aholkuemaile ofiziala, eta berari eskatuko dizkiote botere publikoek aurreko atalean ezarritakoa betetzeko beharrezko zaizkien txosten eta diktamenak.

Foru Lege honen ondorioetarako, Nafarroak eremu euskalduna, mistoa eta ez-euskalduna ditu (5. art.), honako mugekin:

a) Eremu euskalduna, ondoko udalerriek osatua: Abaurregaina, Abaurrepea, Altsasu, Anue, Araitz, Arantza, Arano, Arakil, Arbizu, Areso, Aria, Arike, Arruazu, Bakaiku, Basaburua, Baztan, Bertizarana, Betelu, Auritz, Ziordia, Donamaria, Etxalar, Etxarri-Aranatz, Elgorriaga, Eratsun, Ergoien, Erroibar, Esteribar, Ezkurra, Garaioa, Garralda, Goizueta, Uharte-Arakil, Imotz, Irañeta, Ituren, Iturmen-di, Labaien, Lakuntza, Lantz, Larraun, Leitza, Lesaka, Oitz, Olazti, Orbaitzeta, Orbara, Orreaga, Saldias, Doneztebe, Sunbilla, Ultzama,

Urdazubi, Urdiain, Urrotz, Luzaide, Bera, Hiriberri, Igantzi, Zubietta eta Zugarramurdi.

b) Eremu mistoa, ondoko udalerriek osatua: Abartzuza, Antsoain, Agoitz, Artzibar, Atez, Barañain, Burgi, Burlata, Ziriza, Zizur, Etxarri, Etxauri, Eguesibar, Ezkaroze, Espartza, Lizarra, Ezkabarte, Garde, Goñerri, Gorza, Gesalatz, Uharte, Izaba, Itza, Itzaltzu, Eaurta, Txulapain, Lezaun, Lizoainibar, Otsagi, Odieta, Olaibar, Oltza, Ollaran, Orontze, Orotz-Betelu, Iruña, Gares, Erronkari, Jaitz, Sartzte, Urzainki, Uztarroze, Bidankoze, Bidaurreta, Atarrabia, Deierri eta Zabaltza.

c) Eremu ez-euskalduna, gainerako udalerriek osatua.

2. Aurreko atalean zehaztutakoa berrikus daiteke, Nafarroako Foru Eraentza Birrezarri eta Hobetzeari buruzko Lege Organikoaren 9. eta 20.2 artikuluetan ezarritako prozedurari jarraiki.

Euskara oso bizirik dugun hizkuntza bat da, eta hori dela eta, etorkizunean 18/1986 Foru Legearen mugak berraztertze aukera egon beharko luke. Horretarako, Nafarroako Gobernuak aldizka euskararen errealitate soziolinguistikoari buruzko azterlanak egitea aginduko du, eta horien berri emanen dio Parlamentuari (5.3. art.).

4.3. *Lehenengo titulua*

Legearen Lehenengo titulua erabilpen normal eta ofizialari eskaintzen zaio. 6. artikulua arabera aitortu egiten da herritar guztiek Administrazio Publikoekiko harremanetan gaztelera nahiz euskara erabiltzeko eskubidea dutela. Errealitatea, ordea, oso ezberdina da, administrazio publikoan aurpegia ematen duten funtzionario gehienak erdaldunak baitira, ikusiko dugunez.

Hurrengo artikulua arabera, Nafarroako Aldizkari Ofiziala eta Nafarroako Parlamentuko Aldizkari Ofiziala gaztelera eta euskaraz emanen dira argitara, aldibereko edizio bananduetan. Artikulu hau ondo betetzen den bakarretakoa dugu.

Zortzigarrenak, Foru Komunitatearen toponimoek gaztelera eta euskarazko izendapen ofiziala arautzen du, honako irizpide hauen arabera: Eremu euskaldunean, izendapen ofiziala euskalduna izanen da, gaztelera beste izen bat izan ezik, kasu honetan biak erabiliko baitira. Eremu misto eta ez-euskaldunean, izendapen ofiziala gaur egungoa izanen da. Hala ere, gaztelera adierazita euskaraz jatorrizko eta ohiko izen bat baldin badute, biak erabiliko dira (8.1. art.). Bestalde, Nafarroako Gobernuak, Euskaltzaindiaren alde aurreko txostenari jarraiki, Foru Komunitatearen topo-

nimoak erabakiko ditu, baita lurralde, herri eta hiriarteko bideen izen ofizialak ere, eta horren berri eman beharko dio Parlamentuari. Hiriko kaleen izenak jartzea Udal bakoitzari dagokio (8.2. art.). Alde honetan, ezaguna da Euskaltzaindia eta Nafarroako Gobernuaren arteko tirabirak Iruñea izenaren inguruan. Azkenean, Nafarroako Gobernuak Euskaltzaindiaren irizpideari uko eginez eginez, Iruña ofizializatu zuen, eta ez Iruñea, Euskaltzaindiak arautu zuen bezala. Aurreko ataletan xedatutakoaren arabera, Gobernuak erabakitako izenak Nafarroako lurraldearen barruan eta ondorio guttiarako, legezkoak izanen dira eta errotuluak haiekin bat etorriko dira. Nafarroako Gobernuak errotulazioaren normalizazioa arautuko du, Estatuak onetsi dituen nazioarteko arauak beti errespetatuz (8.3. art.). Dakigun bezala, toponimiako arau hau ofizial hauek hainbat eta hainbat alorretan ez dira betetzen, azken urte hauetatik hona batik bat, beti ere euskararen aurka. Logroñorako autobide berriaren seinalizazioa elebakarra azken adibide mingarria dugu.

Lehenengo kapitulu honi amaiera emanez, 9. artikulua dio Nafarroako Gobernuak Iruñean euskara-gaztelera itzulpen ofizialeko unitate administratiboa sortuko duela.

Legearen Bigarren kapitulua eremu euskaldunean emandako erabilpen ofizialari eskeintzen zaio. Horrela, 10. artikulua arabera, herritar guztiek, Administrazio Publikoekiko harremanetan, euskara nahiz gaztelera erabiltzeko eta hautatutako hizkuntza ofizialean harrera izateko eskubidea dute. Horretarako eta eskubide honen mailaz mailako erabilpena bermatzeko, neurri egokiak hartuko ditu eta beharrezko gerta daitezkeen bitartekoak erabakiko (10.1. art.). Bestalde, pertsona batek baino gehiagok parte hartzen duen espediente edo prozeduretan, botere publikoek erabiliko dute biltzen diren parteek elkarrekiko akordioaz ezarritako hizkuntza (10.2. art.). Hau, nahiz eta hein handi batean bete, egunero hutsune larriak ezagutzen ditu.

Ondoren, 11. artikulua arabera erabilitako hizkuntza edozein izanik, administrazio jarduera guztiak baliozkoak izanen direla eta legezko eraginkortasun osoa izanen dutela aipatzen da. Horren ondorioz, Administrazio Publikoen organoek parte hartzen duten ekintza guztiak, baita administrazio jakinarazpen eta adierazpenak ere, bi hizkuntzetan idatzi beharko dira, interesatu guztiek espreski bakar bat erabiltzea aukeratzen badute izan ezik. Datozen artikuluetan kasuistika ezberdinak aurreikusten dira:

Agiri publikoak, emaileak aukeratutako hizkuntza ofizialean idatzi beharko dira, edo emaile bat baino gehiago balitz, hauek au-

keratutakoan. Fede-emaile publikoek, interesatuak eskatutakoaren arabera, euskaraz edo gazteleraz luzatu beharko dituzte kopiak eta testigantzak, eta behar denean, matrize eta agiriak beren erantzukizunpean itzuliko. Nolanahi ere, gazteleraz luzatu beharko dituzte eremu euskaldunetik at indarra izen behar duten kopiak (12. art.).

Erregistro Publikoetan, idazpenak dokumentua dagoen hizkuntza ofizialean luzatuko dira, eta beti ere, gazteleraz (13.1. art.).

Kopia eta ziurtagiriak hizkuntza ofizialetarik edozeinetan luzatuko dira (13.2. art.).

Justizia Administrazioarekiko harremanetan, herritar guztiek beraiek hautatutako hizkuntza ofiziala erabili ahaliko dute, indarrean dagoen legerian xedatutakoaren arabera (14. art.).

Aurrera eginez, 15. artikulua arabera esaten zaigu Administrazio bakoitzak, beraiei dagozkien eskumenen esparruan, zehaztuko duela zein lanpostutarako izanen den nahitaezkoa euskaraz jakitea, eta gainerakoentzat, kontutan hartzeko merezimendutzat hartuko dela besteren artean. Puntu hau UPNko Gobernuarentzat arriskutsuena zen, Nafarroako administrazioa euskalduntzen hasten baitzen. Hori ekiditeko Foru Dekretu ezberdin argitaratu zituen (372/2000 eta 29/2003); hauek Nafarroako Administrazio Publikoetan euskararen erabilera arautzen dute, eta larriki murrizten dituzte hitzunik Administrazioarekiko dauzkaten hizkuntza eskubiak. Bigarrena lehenengoaren eduki berbera dauka, eta aurrekoa ordezkatzeko onartua izan zen Epaitegiek hura deseman ondoren.

Gai honek hitzaldi monografiko baterako emango luke, eta denbora dela eta, ez naiz bertan murgilduko. Edozein kasutan, puntu honetan murgildu nahi direnei Iñaki Agirreazkuenagaren *Diversidad y convivencia lingüística* liburuaren irakurketa biziki gomendatzen diet. Modu laburragoan, ordea, José Maria Rodríguez Ochoak egindako 372/2000 Dekretuaren alderdirik esanguratsuenen inguruko hausnarketak hona ekartzea interesgarria iruditzen zait:

a) Eremu euskaldunean, erabat desitxuratu da euskarari buruzko Foru Legeak aldarrikatzen duen elebitasun ofizialaren oreka, eta gaztelaniaren alde egiten da.

b) Baina okerren gelditu dena eremu mistoa da, dudarik gabe. Irudi instituzioanlelebidunari buruzkoa errotik ezabatu zen, baina aldaketarik handiena, hala ere, zirkuitu administratibo elebidunak kendu izana da, hain zuzen ere hori baitzen aurreko dekretuen ekarpen nagusia. Zirkuitu hauen ordez, “euskara-gaztelania izulpenak egiteko unitate administratibo” bat aurreikusitua da.

Del Burgok aspalditik zerabilkien ideia hau buruan, Euskarari buruzko Foru Legea onartu baino lehenagotik. Hona hemen bere formulazio literala: Zer bermatuko den? [Foru Legeko 17. artikuluari dagokionez]. Herritar guztiek Nafarroako Administrazio Publikoengana euskaraz zuzentzeko eskubidea izatea. Besterik ez. Hori da guztia: Administrazioei idazkiak euskaraz aurkeztu ahal izatea. Eta horretarako nahikoa da euskaraz idatzitako idazkiak itzuliko dituen bulego batekin. Eta kito. Jakina, Administrazioa ez da inolaz ere erantzuna euskaraz ematera konprometitzen.

c) Euskara merezimendu gisa baloratzearen kontua ere aurreko dekretuarekiko aldaketarik handi eta arbitrarioenetako bat du. Zauritu egiten ditu beren hizkuntza gogotik maite duten nafar askoren sentimenduak, eta berezko hizkuntza baten aurrean gehiegikeria politikoa eta errespetu falta ematen ditu aditzera.

Bestetik, Dekretua inkongruentziaz beteta dago, eta maiz urratzen du ordenamendu juridikoa. [...]. Gainera, garbi ikusten da Dekretuaren helburuak eta bere edukia ez datozela bat. Zentzugabea da aurreko dekretuen helburuak mantentzea, eta gero oso bide ezberdin eta askotan kontrajarriak hartzea.

Erakunde euskaltzale ezberdinek epaitegietan errekurritu izan dituzte dekretu horiek, eta sententziak beti Euskararen Legearen aldekoak izan dira. Lehenengo errekurtsua Euskara Kultur Elkargoak tartekatu zuen (200/01), eta, bigarrena, ELA, LAB, ESK, CGT/LKN eta STEE/EILASek (209/02). Hauen ondorio dira Nafarroako Justizia Auzitegi Nagusiak 372/2000 Dekretuaren aurka emandako bi epaiak: 2002ko ekainaren 26koa eta urte horretako ekainaren 28koa. Bi kasuetan Dekretu hori indargabetzeko ebazpenaren funtsa izan zen prozeduran beharrezkoak ziren bi txosten falta zirela, Euskararen Nafarroako Kontseiluarena eta Funtzio Publikoaren Zuzendaritza Nagusiarena, hain zuzen ere. Esan bezala, honen ondoren Nafarroako Gobernuak 29/2003 Foru Dekretua, otsailaren 10ekoa, Nafarroako Administrazio Publikoetan euskararen erabilera arautzen duena, argitaratu zuen. Hau ere errekurritua izan zen, eta Nafarroako Justizia Auzitegi Nagusiak Dekretua indargabetu zuen. Bere aldetik, Nafarroako Gobernuak erabaki errekurritu izan du, eta egun *sub iudice* egoeran dago.

Gai hau alde batera utzita, itzuli gaitezen Euskararen Legera. Hurrengo artikulua dionez, eremu euskalduneko Toki Entitateek euskara erabiliko dute beren xedapen, argitalpen, hiriko kaleen errotulu eta tokien berezko izenetan, beti ere, ohikoak errespetatuz (16. art.). Egunero ikusten dugunez, gaur egun oraindik puntu ho-

netan hutsune larriak daude, ofizialak diren inprimaki ugari gaztelera hutsean baidaude.

Legearen Hirugarren kapitulua euskararen erabilpena eremu mistoan arautzen duena da. Honen arabera, herritar guztiek euskarra nahiz gaztelera erabiltzeko eskubidea dute administrazio publikoetara zuzentzeko. Eskubide honen erabilera bermatzeko, aipatu Administrazioek honako hau egin dezakete: Urteroko lanpostuen eskaintza publikoan zein lanpostutarako izanen den nahitazeko euskaraz jakitea zehaztu. Gainerako lanpostuetara iristeko deialdietan euskararen ezagupena merezimendutzat baloratu (17. art.). 1994ko Foru Dekretuaren arabera, eremu mistoan, eremuko herritarrek beren hizkuntz eskubideak erabiltzea bermatzeko behar diren langileak euskaraz prestatzea arautzen da. Nafarroako Foru Komunitateko Administrazioaren zerbitzu nagusietan, erabiltzaileak halaxe eskatzen duenean, zerbitzuak euskaraz ematea bermatzeko aski diren administrazio zirkuito elebidunak ezartzeko behar hainbat langile prestatzea. Nafarroako Foru Komunitateko zerbitzu nagusiak, Nafarroako biztanleria guztiari harrera ematen diotenak dira, non kokaturik dauden kontutan hartu gabe. Errealitatea bestalde daki-gun bezala, oso bestelakoa da eta, eguneroko bizitzan, gehienetan administrazioa zuzentzen den euskaldun batek erdaraz mintzatze-ra behartzen du bere burua. Sail askotan gainera, ez dago ezta funtzionario euskaldun bat ere.

Legearen Laugarren kapitulua euskararen erabilpena eremu ez-euskaldunean aztertzen du. 18. artikulua aitortu egiten du herritarrek Nafarroako Administrazio Publikoetara euskaraz zuzentzeko eskubidea dutela. Azken hauek interesatuei gaztelararako itzulpena eska diezaioke, edo 9. artikuluan aurreikusitako itzulpen zerbitzuak erabili. Bestalde, 1994ko Foru Dekretuaren arabera, Administrazio Publikoak, itzulpen ofizialeko zerbitzuak erabiltzen ahaleginduko dira herritarrei harrera egiteko, horiek, beren eskubidea erabiliz, euskaraz egiten badiote. Alta, egunerokotasunak erakusten du euskara erabat desagertzen dela eta holako kasuak ez direla maiz ematen.

4.4. Bigarren titulua

Irakaskuntzari eskaintzen zaio legearen Bigarren titulua. Honen arabera aitortzen da herritar guztiek dutela hezkuntza mailetan irakaskuntza euskaraz eta erdaraz izateko eskubidea, beti ere eremu euskaldun/ez-euskaldunen arabera (I. Kapitulua, 19. art.). Nafarroako Gobernuak arautuko du euskararen sartzea ikasketa plangin-

tzetan eta ikastetxe bakoitzean nola aplikatu zehaztuko, 18/1986 Foru Legea berak eremu desberdinetarako xedatutakoaren xedearen barruan (20. art.). Gobernuak ere, bere eskumenen esparruan, behar diren ekintzak aurrera eramanen ditu, irakaslearen prestakuntzarako goi-mailako ikastetxeetako ikasketa-planek euskarazko irakaskuntzarako beharrezko den irakaslearen gaikuntza egokia berma dezaten (21. art.). Bestalde, Administrazio Publikoek, aurreko artikuluetan xedatutakoa eginkor bihurtzeko, beharrezko diren giza eta teknika bitartekoak eta materialak paratuko dituzte (22. art.). Ikasketa plangintza ofizialek, gainera, euskara Nafarroako kultur ondareztat hartuko dute, baita Foru Lege honen xedeei egokituko ere (23. art.).

Bigarren kapituluak eremu euskalduneko irakaskuntza arautzen du. Zonalde honetan ikasle guztiek irakaskuntza hartuko dute, guraso-boterea edo tutoretza daukan pertsonak, edo hala badagokio, ikasleak berak aukeratutako hizkuntza ofizialean (24.1. art.). Hezkuntza maila ez-unibertsitarioetan derrigorrezkoa izanen da euskara eta erdararen irakaskuntza, ikasle guztiek oinarrizko eskolatzearen bukaeran bi hizkuntzetan gaitasun maila nahikoa frogatu ahal izan dezaten (24.2. art.). Eta, azkenik, Oinarrizko Hezkuntza Orokorreko ikasketak eremu euskaldunetik at hasi dituzten ikasleak edota eremu honetan ohiko ez den bizilekua dutela justifikatzen dutenak, euskararen irakaskuntzatik salbuetsiak izan daitezke (24.3. art.).

Eremu mistoan, Hirugarren kapituluari jarraituz, euskara irakaskuntzan sarrera mailaz maila, gero eta gehiago, eta nahikotasunaz egingen da, ikastetxeetan eskatzen dutenendako euskarazko irakaskuntza duten ereduak sortuz (25.1. art.). Hezkuntza maila ez-unibertsitarioetan euskara irakatsiko zaie nahi duten ikasleei, oinarrizko eskolatzearen bukaeran euskararen ezagupen nahikoa izan dezaten (25.2. art.). Legearen kapitulu hau askotan teoria hutsean gelditzen da, eta, urtero eta ikasturte akademikoa hastear dagoeanean, Nafarroako Gobernua eta gurasoen arteko eztabaida izugarriak agertzen zaizkigu, Gobernutik herritarren nahiak eragozten baitituzte, Iruñeko Patxi Larraintzar ikastetxeko borrokek agerian uzten duten bezala.

Laugarren kapituluak irakaskuntza eremu ez-euskalduneari arautzen du. Euskararen irakaskuntza bultzatua izanen litzateke, eta hala behar izanez gero, botere publikoek osoki edo partzialki finantziatua, sustapen eta promozio irizpideei jarraiki eta eskarien

arabera (26. art.). Hauxe da, ene uste apalean, euskarak Nafarroan duen egoerarik ilunena eta aldatzeko premiarik handiena duena.

Euskararen Legeak egin duen eremu mistoaren eta eremu ez-euskaldunaren arteko bidegabeko mugak, 18 urtetan zehar, zonalde honetan ondorio soziolinguistiko ikaragarriak ekarri ditu; izan ere, foru administrazioak guraso ugari seme-alabak D ereduan eskolaratzea eragotzi du, aipatutako legean ezarritakoari jarraikiz. Gaia oso gertukotzat daukat, Tiebasen bizi bainaiz eta nire 15 hilabeteko alabak ezingo baitu gure zonaldean euskaraz ikasi.

Hizkuntza zonifikazioa aldatzen ez den bitartean, Iruñerriko hegoaldeko biztanleok gaztelaniazko administrazio eta hezkuntza mundu elebarkarrean bizitzera behartuta egongo gara eta norbere herrialdeko berezko hizkuntzetako batean hezkuntza jasotzeko orduan, eremuko umeen etorkizuna arriskuan jarriko da. Lerro banatzaile horrek, orain dela 18 urte ez zuen zentzurik, eta iduriz, Parlamentuko zati baten jarrera politiko baskofobo argiari erantzuten zion; izan ere, Iruñerriko hegoalderantz koltxoi erdaldun elebakarra sortzea zuten helburu –eta hein handi batean lortu ere-, 1986an Garesko errealitate soziolinguistikoa –eremu mistoan sartuta– Aranguren, Noain, Elo edo Galarrekoaren antzekoa baitzen. Ghettoetan banatze hori gertatu arren, gure eskualdeak populazio eta gizarte igoera jasan du, eta horrek, euskararen aldeko apustua dakar; horregatik, Legeak (guztiz zaharkitua), gure eskualdean, konpondu behar den egoera zentzugabea eta mingarria eragiten du.

Elortzibarko, Beriaingo, Eloko, Tiebaseko, Valdorbako zati bateko eta Valdizarbeko, Ibargoiti eta Untzitibar aranetako, Arangureneko mendebaldeko eta Galar Zendeako hegoaldeko gizarte jarre-
rek, azken urteetan, euskararen alde egin dute, eta datozen bost urteetan areagotu egingo dira, gure zonaldeko hazkunde demografiko ikaragarria emango baita, bai ehunka etxebizitza eraikiko direlako bai 70eko hamarkadako *baby-boomean* jaiotako gurasoen belau-naldiarekin bat datozelako. Egoera horri aurre egiteko, Elortzibarko guraso talde batek Ikastola sortzeko elkarteak eratu dugu, Nafarroako eremu ez-euskalduneko umeak eskolatzeko irtenbide bakarra izaki.

4.5. *Hirugarren titulua*

Hirugarren titulua komunikabide sozialei eskainita dago. Honen arabera, Administrazio Publikoek bultzatuko dute euskararen mailaz mailako presentzia komunikabide sozial publiko eta pribatuetan. Horretarako, eta komunikabideek euskara gero eta gehiago

eta ohiko moduan erabil dezaten, Nafarroako Gobernuak diruz eta materialez laguntzeko planak gauzatuko ditu (27.1. art.). Foru Komunitateak gestionatzen dituen telebista eta irrati emisora eta gainerako komunikabideetan, Nafarroako Gobernuak euskararen presentzia egokia begiratuko du (27.2. art.). Azkenik, 28. artikulua dio Administrazio Publikoek babestuko dituztela euskaraz egiten diren azalpen kultural eta artistikoak, liburu argitalpenak, ikusentzunezko ekoizpena eta bestelako ekintzak.

Titulu hau, dudarik gabe, kontzienteki gutxien betetzen dena da. Ezin dugu ahaztu gaur egungo gizartea mundu globalizatu txertatzen dela. Aro digital honetan, komunikabideek potere itzela dute eta, dudarik gabe, kulturaren hedapenean zerikusi garrantzitsua ere. Nazioarteko komunikabideen inbasioak idealen galera eta utopiarik eza ekarri du. Gizartearen komunikabideek eta globalizazioaren prozesuak gizabanakoen kontsumoan eragina dute, honen bidez, herri baten talde-identitatean, behar berriak sorraraziz, nahiz kontsumorako objektuen menpeko bihurtaraziz, era horretan, kontsumorako ohitura piztuz. Kontsumoa, gogora dezagun, limurkeriaren bidez funtzionatzen duen prozesua da, gizabanakoek zalantzarik gabe ohitura batzuk bereganatzen dituzte, erakunde espezializatuak eraturako aisialdirako formula batzuk. Kontsumoaren aroa gizabanakoaren askapenean, eta, gai sozialak guztiz arautzen dituen tresna handi modernoan inskribatzen da. Komunikabide masiboak bizitza politikoaren zati osagarri dira; horregatik, beharrezkoa da komunikabideak merkatuaren arauen edo interes politikoaren gorabeheren menpe ez uzteko arautzen duen legeria bat. Komunikabideak monopolioetan bilzearen ondorioz, babesik gabe geratu gara merkatu suntsikor baten aurrean, zeinak bere diruzko logikari jarraituz, bere ideien parte ez diren aukerak baztertzen dituen. Baina egungo errealitate horrek uzten duen tokian-tokiko komunikabideen atetxoa, Nafarroako nabarrismoak ixten du. Horrela bada, Nafarroan eta, batez ere, Iruñerrian –Foru Komunitatearen biztanlego gehiena batzen duen zonaldea–, Nafarroako Gobernutik euskal komunikabideen kontrako ekintza ugari aurkitzen ditugu eta, haien artean, Euskalerrria Irratiari lizentzia ez ematea lazarriena dugu.

Legea aldatzeko atea ireki ziren, behintzat zonifikazioari dago-kion esparruan. Legearen burugabekeria eta bere zorigaitzoko eraginak Parlamentuan eztabaidatu ziren Nafarroako Gobernuko Hizkuntz Politika ikertzen duen ponentzian. Nafarroan euskararen bultzada suspertzen duten talde politiko eta kultural guztiek parte hartu zuten. Haien ekarpenak Azpeitiko Euskara Patronatuaren erabili.com web orrian irakurri daitezke. Parte hartu zuten azkene-

tarikoak 2004ko azaroaren 3an, Herrikoa eta Sortzen-Ikasbatuaz taldeko gurasoak izan ziren. Bi elkarte hauek zonifikazio linguistikoa-
ren bukaera eskatu zuten, eta baita umeak euskarazko eredia duen
eskola publikoan matrikulatzeko eskubidea aldarrikatu ere. Sortze-
nekoek, gainera, Eskualde-hizkuntzen Europar Kartan jasota dau-
den konpromisoak betetzearen beharra gogoratu zuten, eta euska-
rari dagokionez, Nafarroan nazioarteko zuzenbidearen hainbat es-
kubide urratzen direla gogoratu zuten, hots, Giza Eskubideen De-
klarazioa (1948), Eskubide Zibil eta Politikoen Nazioarteko Karta
(New York), eta Hizkuntz Eskubideen Deklarazio Unibertsala (Bart-
zelona); Gobernuaren politikak Nafarroako Euskararen Legearen
hainbat artikuluen kontra egiten duela ere gogora ekarri zuten.

Ponentzia hura, dakigun bezala, bertan behera gelditu zen. Bai-
na ondoren Nafarroako Parlamentuak Foru Gobernuari Iruñerriko
hegoaldeko herriak hizkuntza eremuz aldatzeko aukera ireki du:
burutzeko eperik ez duen txosten soziolinguistiko baten emaitzak
aztertu ondoren, 1986ko Euskararen Legearen zonifikazioa alda-
tzea, alegia. *Sine die* egoera larri hau, gobernuko alderdien eta o-
posizioko alderdi nagusiaren oniritziarekin, bizpairu urtez luza daite-
ke, Nafarroan gobernu eta legebiltzar berrian sartzen garelarik.
Argi dago –beti egon den bezala– zeintzuk diren euskara suspertu
nahi duten alderdiek eta zeintzuk gure hizkuntzaren garapena gal-
gatu nahi dutenek.

Bestalde, Europako bidea irekita dago, eta hemendik Nafarroa-
ko Gobernuaren politikak astindu ederrak jasotzen ditu. Zentzu ho-
rretan Hizkuntz Eskubideen Behatokiak alde batetik, eta Euskara
Kultur Elkargoa bestetik, ekintza interesgarriak bultzatu dituzte.
Lehenak adibidez 2004ean Espainiakako estatuak Gutxiengo Hiz-
kuntzen Europako Ituna ez betetzea salatu zuen European. Behato-
kiak Europako adituen lantaldearentzat egindako txostenean Eus-
kal Autonomia Erkidegoan eta Nafarroako Foru Komunitatean eus-
kal hitzunekin gertatzen ziren eskubide urraketa guztiak jaso zi-
tuen. Gure gaiari dagokionez, txosten horretan hauxe esaten zen,
besteak beste:

Euskararen 18/1986 Foru Legeak eraginda zatiketa ikusita,

*Zalantzan jartzen dugu Espainiako estatuak Adierazpena Nafarroan
aplikatu izana. Gure ustez, Espainiako estatuak Ituna Berresteko Agirian
egindako Adierazpenaren arabera, eta LORAFNA delakoak euskara ofi-
zialtzat jotzen duenez, Espainiako Adierazpenaren lehenengo paragrafoko
hizkuntzei aplikatzen zaizkien xedapen guztiak aplikatu beharko litzai-
kioke Nafarroan euskarari.*

Euskara Kultur Elkargoa bestetik, Nafarroako Gobernuaren politikari helegite ugari jarri diote, eta irabazi ere. Aldi berean, interresgarria da erakunde honek Europako hizkuntza minorizatuen bulegoarekin egin duen lana.

Elkarte honetatik gogoratzen den bezala, gaur egun Espainiako Konstituzioari eta bere 3.2. artikuluari begiratzea ez da nahikoa. 2001. urtean, Estatuko Aldizkari Ofizialean argitaratzean, Erregioetako edo Gutxiengoen Hizkuntzen Europako Karta indarrean sartu zen. Bertako printzipioak Espainiako estatu osoarentzat lotesleak dira, eta beraz Nafarroarentzat ere bai. Horrela, txosten honentzat gaur egungo hizkuntza politikaren berrikustea bultzatzea eta araudia 7. artikuluan ezarritako printzipioetara egokitzea beharrezkoa. Modu horretan, Nafarroako hizkuntza politikak bere gain hartu behar ditu, besteak beste, gaur egun ukatzen dituen honako irizpidiak:

1. Administrazio banaketak ezin dira hizkuntzaren sustapenerako oztopo izan.
2. Bizitza publiko eta pribatuan hizkuntzaren ahozko eta idatziko erabilera erraztu eta bultzatu behar da.
3. Egoki diren maila guztietan hizkuntza gutxituak irakasteko eta ikasteko modu eta bitartekoak ematea.
4. Unibertsitatean eta zentro baliokideetan hizkuntza gutxituen ikasketak eta ikerketak bultzatzea.
5. Diskriminazio positiboa martxan jartzea.
6. Hizkuntza hau erabiltzen duten taldeek adierazitako behar eta nahiak kontuan izatea.

5. Egungo egoera: Estatuko autonomi historikoen estatutuen aldaketak eta Nafarroako Autogobernurako Potentzia

Gaur egun Estatuan autonomi historikoak beren autonomi estatutuak berrikusten ari dira. Eusko Jaurlaritzak aurkeztu eta Eusko Legebiltzarrak onarturiko Euskadirako Estatutu Politikoaren Proposamena euskal autonomia estatutu baten modura izapidetu zen, hainbat pausotan: 1. Lehendakariaren proposamena Parlamentuaz kanpo aurkeztea. 2. Elkarrizketari eta ekarpen guztiei irekitako eztabaida. 3. Eusko Legebiltzarrean aurkeztu eta eztabaidatzea. 4. Eusko Legebiltzarrak bere onspena ematea. 5. Gorte Nagusiei bidaltzea eta, onartzekotan, Estatuarekin negoziatu eta euskal gizar-

teak erreferendum bidez berrestea. Euskadiko Elkarbizitzarako Eusko Legebiltzarraren Proposamena, Euskadiko Estatutu Politiko Berria edo Ibarretxe Plana izenekin ere ezagutu dena, 2001eko irailan iragarri zuen Juan Jose Ibarretxe lehendakariak Eusko Legebiltzarreko politika orokorraren saioan, eta 2003ko urriaren 25ean aurkeztu. Eztabaida sakonen ostean, Eusko Legebiltzarreko Osoko Bilkurak bere onarpena eman zion 2004ko abenduaren 30ean, osteguna, eta, gehiengo absolutuz, Diputatuen Kongresura bidaltzea erabaki zuen, aldeko 39 eta kontrako 35 botorekin. 2005eko urtarilean, Eusko Legebiltzarreko presidentek Estatutuaren proposamena luzatu zion Kongresuko presidenteari, berau eztabaidatu eta bozkatzeko. Otsailaren 1ean, baztertua izan zen, kontrako 313 boto jaso baitzituen (PSOE, PP, IU, Coalición Canaria eta Chunta Aragonesista), aldeko 29 (EAJ, ERC, CiU, Nafarroa Bai eta BNG), eta 2 abstentzio (ICV).

Planak autonomia estatutu berri bat proposatzen zuen, hiru tabetan oinarritua: Euskal Herria, berezko nortasuna duen Europako herri bat da; euskal herriak bere etorkizuna erabakitzeko eskubidea du, hau da, autodeterminazio eskubidea; Euskal Herriko eskualde bakoitzeko (Euskal Autonomia Erkidegoa, Nafarroa eta Ipar Euskal Herria) herritarren iritzia errespetatu egin beharko dituzte gainerako eskualdeek eta Europako herrialdeek. Gainera, proposamenak hainbat erreforma planteatzen ditu: harremanetarako askatasuna Nafarroarekin eta Ipar Euskal Herriarekin, eskualdeetako bakoitzak hartutako erabakiak errespetatuz; botere judizial autonomo bat; Espainiak Europar ordezkariak zuzena bermatzea, Holandan, Belgikan eta *Lander* alemanetan gertatzen den moduan; estatutu berria alde bakarki murriztu edo ez ezabatzeko bermeak; Konstituzio Auzitegia egokitzea, eta gatazkak konpontzeko aldeko batzorde bat eratzea; Euskal Herriaren eskuduntzei eragingo liokeen nazioarteko itun eta akordioek bere erakundeen onespina jasotzea; Erkidegoko biztanle guztiei hiritartasun eta naziokotasun euskalduna aitortzea, euskal eta espainiar nazionalitate bikoitza izateko aukera emanez; euskal kirol selekzio ofizialak; eskuduntza eskusiboak administrazio publikoetan, hezkuntzan, kulturaren, kirolean, hizkuntza politikan, gizarte gaietan, osasunean, ekonomian, ogasunean, etxebizitzan, ingurumenean, azpiegituretan, garraioetan, segurtasun publikoan, lanean eta gizarte segurantzian. Kanpo geldituko lirateke defentsa, legegintza zibila, penala eta merkataritza legegintza –foru zuzenbideari, substantiboari eta administrazio publikoen kontratuei kalterik egin gabe–; merkataritza ontziteria; nazionalitate espainiarra (immigrazioa, atzerritartasuna, asilo esku-

bidea...), arma eta lehergailuen ekoizpen, merkataritza, edukitza eta erabilera, aire espazioaren kontrola eta kanpo politika.

Euskadirako Estatutu Politikoaren Proposamenean euskarari 8. artikulua eskaintzen zaio, Gernikako estatutuarekiko aldaketa nabarmenak dituelarik:

8.1. *Euskara, Euskal Herriaren hizkuntza propioa eta Euskal Herri osoaren ondarea, hizkuntza ofiziala izango da Euskadin, gaztelania bezala, eta bertako biztanle guztiek dute hizkuntza biok jakiteko eta erabakitzeko eskubidea.*

8.2. *Euskal instituzioek, aniztasun soziolinguistikoa kontutan hartuz, hizkuntza bion erabilera bermatuko dute, bion ofizialtasuna arautuz, eta haien ezagutza ziurtatzeko behar diren neurri eta baliabideak bideratu eta arautuko dituzte.*

8.3. *Inor ere ezin izango da hizkuntza dela eta-diskriminatu. Beraz, euskal herritar guztien hizkuntza-eskubideak errespetatuko dira.*

8.4. *Euskarari dagozkionetan, Euskaltzaindia da instituzio aholkuemaile ofiziala.*

8.5. *Euskara beste euskal lurralde eta giza talde batzuen ondare den aldetik, eta erakunde akademiko eta kulturalen arteko harreman eta loturez gain, Euskadiko Erkidegoak lurralde eta giza talde horiekin kultura-harremanak izateko akordio edo hitzarmenak izenpetuko ditu, euskara zaindu eta bultzatze aldera.*

8.6. *Espainiako Estatuak, hizkuntza anitzeko estatua dela aintzat hartuz, euskara errespetatu, sustatu eta babestu egingo du erakunde-eremu guztietan, baita Europar Batasunean eta nazioarteko foroetan ere.*

Baina Euskal Autonomi Erkidegokoa baino aitzindariagoa eta iraultzaileagoa Cataluniako Estatut berria dugu. Hizkuntzaren inguruko eskubideak Estatutaren Atarian daude, eta 5, 6, 12, 32, 33, 34, 25, 36, 50, 101, 102, 143, 146 eta 147 artikuluetan. Izugarria eta txalotzekoa. Espero dezagun etorkizun hurbilean Madrilen sufrutuko duen negoziazioan murrizpenik ez izatea.

Artikulu esanguratsuenak ikusiko ditugu. Euskal Autonomi Erkidegoarekiko eta, zer esanik ez, Nafarroarekiko dagoen aldea adierazgarria iruditzen zait:

Artículo 6. La lengua propia y las lenguas oficiales

1. La lengua propia de Cataluña es el catalán. Como tal, el catalán es la lengua de uso normal y preferente de todas las administraciones públicas y

de los medios de comunicación públicos en Cataluña, y es también la lengua normalmente utilizada como vehicular y de aprendizaje en la enseñanza.

2. El catalán es la lengua oficial de Cataluña. También lo es el castellano, que es la lengua oficial del Estado español. Todas las personas en Cataluña tienen el derecho de utilizar y el derecho y el deber de conocer las dos lenguas oficiales. Los poderes públicos de Cataluña deben establecer las medidas necesarias para facilitar el ejercicio de estos derechos y el cumplimiento de este deber.

3. La Generalidad y el Estado deben emprender las acciones necesarias para el reconocimiento de la oficialidad del catalán en la Unión Europea y la presencia y la utilización del catalán en los organismos internacionales y en los tratados internacionales de contenido cultural o lingüístico.

4. La Generalidad debe promover la comunicación y la cooperación con las demás comunidades y los demás territorios que comparten patrimonio lingüístico con Cataluña. A tales efectos, la Generalidad y el Estado, según proceda, pueden suscribir convenios, tratados y otros mecanismos de colaboración para la promoción y la difusión exterior del catalán.

5. La lengua occitana, denominada aranés en Aran, es la lengua propia y oficial de este territorio y es también oficial en Cataluña, de acuerdo con lo establecido por el presente Estatuto y las leyes de normalización lingüística.

Capítulo III. Derechos y deberes lingüísticos

Artículo 32. Derechos y deberes de conocimiento y uso de las lenguas

Todas las personas tienen derecho a no ser discriminadas por razones lingüísticas. Los actos jurídicos realizados en cualquiera de las dos lenguas oficiales tienen, en cuanto a la lengua, plena validez y eficacia, sin que se pueda alegar desconocimiento.

Artículo 33. Derechos lingüísticos ante las administraciones públicas y las instituciones estatales

1. Los ciudadanos tienen el derecho de opción lingüística. En las relaciones con las instituciones, las organizaciones y las administraciones públicas en Cataluña, todas las personas tienen derecho a utilizar la lengua oficial que elijan. Este derecho obliga a todas las instituciones, organizaciones y administraciones públicas, incluida la Administración electoral en Cataluña, y, en general, a las entidades privadas que dependen de las mismas cuando ejercen funciones públicas.

2. Todas las personas, en las relaciones con la Administración de justicia, el Ministerio Fiscal, el notariado y los registros públicos, tienen derecho a utilizar la lengua oficial que elijan en todas las actuaciones judiciales, notariales y registrales, y a recibir toda la documentación oficial emitida en Cataluña en la lengua solicitada, sin que puedan sufrir indefensión ni dilaciones indebidas debido a la lengua utilizada, ni se les pueda exigir ningún tipo de traducción.

3. Para garantizar el derecho de opción lingüística, los jueces y los magistrados, los fiscales, los notarios, los registradores de la propiedad y mercantiles, los encargados del Registro Civil y el personal al servicio de la Administración de justicia, para prestar sus servicios en Cataluña, deben acreditar, en la forma establecida en el presente Estatuto y las leyes, que tienen un nivel de conocimiento adecuado y suficiente de las lenguas oficiales, que los hace aptos para ejercer las funciones propias de su cargo o su puesto de trabajo.

4. Para garantizar el derecho de opción lingüística, la Administración del Estado situada en Cataluña debe acreditar que el personal a su servicio tiene un nivel de conocimiento adecuado y suficiente de las dos lenguas oficiales, que lo hace apto para ejercer las funciones propias de su puesto de trabajo.

5. Los ciudadanos de Cataluña tienen el derecho a relacionarse por escrito en catalán con los órganos constitucionales y con los órganos jurisdiccionales de ámbito estatal, de acuerdo con el procedimiento establecido por la legislación correspondiente. Estas instituciones deben atender y deben tramitar los escritos presentados en catalán, y no pueden exigir a la persona interesada la traducción al castellano.

Artículo 34. Derechos lingüísticos de los consumidores y usuarios

Todas las personas tienen derecho a ser atendidas oralmente y por escrito en la lengua oficial que elijan en su condición de usuarias o consumidoras de bienes, productos y servicios. Las entidades, las empresas y los establecimientos abiertos al público en Cataluña quedan sujetos al deber de disponibilidad lingüística en los términos establecidos por ley.

Artículo 35. Derechos lingüísticos en el ámbito de la enseñanza

1. Todas las personas tienen derecho a recibir la enseñanza en catalán, de acuerdo con lo establecido por el presente Estatuto. El catalán debe utilizarse normalmente como lengua vehicular y de aprendizaje en la enseñanza universitaria y en la no universitaria.

2. Los alumnos tienen derecho a recibir la enseñanza en catalán en la enseñanza no universitaria. Tienen también el derecho y el deber de conocer con suficiencia oral y escrita el catalán y el castellano al finalizar la enseñanza obligatoria, sea cual sea su lengua habitual al incorporarse a la enseñanza. La enseñanza del catalán y el castellano debe tener una presencia adecuada en los planes de estudios.

3. Los alumnos tienen derecho a no ser separados en centros ni en grupos de clase distintos por razón de su lengua habitual.

4. Los alumnos que se incorporen más tarde de la edad correspondiente al sistema escolar de Cataluña gozan del derecho a recibir un apoyo lingüístico especial si la falta de comprensión les dificulta seguir con normalidad la enseñanza.

5. El profesorado y el alumnado de los centros universitarios tienen derecho a expresarse, oralmente y por escrito, en la lengua oficial que elijan.

Artículo 36. Derechos con relación al aranés

1. En Aragón todas las personas tienen el derecho a conocer y utilizar el aranés y a ser atendidas oralmente y por escrito en aranés en sus relaciones con las administraciones públicas y con las entidades públicas y privadas que dependen de las mismas.

2. Los ciudadanos de Aragón tienen el derecho a utilizar el aranés en sus relaciones con la Generalidad.

3. Deben determinarse por ley los demás derechos y deberes lingüísticos con relación al aranés.

Artículo 50. Fomento y la difusión del catalán

1. Los poderes públicos deben proteger el catalán en todos los ámbitos y sectores y deben fomentar su uso, difusión y conocimiento. Estos principios también deben aplicarse con respecto al aranés.

2. El Gobierno, las universidades y las instituciones de enseñanza superior, en el ámbito de las competencias respectivas, deben adoptar las medidas pertinentes para garantizar el uso del catalán en todos los ámbitos de las actividades docentes, no docentes y de investigación.

3. Las políticas de fomento del catalán deben extenderse al conjunto del Estado, a la Unión Europea y al resto del mundo.

4. Los poderes públicos deben promover que los datos que figuren en el etiquetado, en el embalaje y en las instrucciones de uso de los productos distribuidos en Cataluña consten al menos en catalán.

5. La Generalidad, la Administración local y las demás corporaciones públicas de Cataluña, las instituciones y las empresas que dependen de las mismas y los concesionarios de sus servicios deben utilizar el catalan en sus actuaciones internas y en la relación entre ellos. También deben utilizarlo en las comunicaciones y las notificaciones dirigidas a personas físicas o jurídicas residentes en Cataluña, sin perjuicio del derecho de los ciudadanos a recibirlas en castellano si lo piden.

6. Los poderes públicos deben garantizar el uso de la lengua de signos catalana y las condiciones que permitan alcanzar la igualdad de las personas con sordera que opten por esta lengua, que debe ser objeto de enseñanza, protección y respeto.

7. El Estado, de acuerdo con lo que dispone la Constitución, debe apoyar la aplicación de los principios establecidos por el presente artículo. Deben establecerse los instrumentos de coordinación y, si procede, de actuación conjunta para que sean mas efectivos.

Capítulo III. Competencias de la Generalidad sobre la Administración de justicia

Artículo 101. Oposiciones y concursos

1. La Generalidad propone al Gobierno del Estado, al Consejo General del Poder Judicial o al Consejo de Justicia de Cataluña, según que corresponda, la convocatoria de oposiciones y concursos para cubrir las plazas vacantes de magistrados, jueces y fiscales en Cataluña.

2. El Consejo de Justicia de Cataluña convoca las oposiciones y los concursos para cubrir las plazas vacantes de jueces y magistrados en Cataluña, de acuerdo con el Consejo General del Poder Judicial.

3. Las oposiciones y los concursos para plazas vacantes de fiscales en Cataluña son convocados por el Gobierno, de acuerdo con la Fiscalía General del Estado y la Fiscalía Superior de Cataluña. La Generalidad participa en el tribunal calificador de las pruebas y en la comisión de selección.

4. Las pruebas de los concursos y las oposiciones regulados por el presente artículo pueden realizarse en cualquiera de las dos lenguas oficiales en Cataluña.

Artículo 102. Requisitos del personal judicial y del resto del personal al servicio de la Administración de justicia en Cataluña

1. Para ocupar una plaza de magistrado o magistrada, juez o jueza o fiscal en Cataluña, los candidatos son admitidos en igualdad de derechos. Deben acreditar un conocimiento adecuado y suficiente del catalan para

hacer efectivos los derechos lingüísticos de los ciudadanos en la forma y con el alcance que determine la ley.

2. Los magistrados y los jueces que ocupen una plaza en Cataluña deben acreditar un conocimiento suficiente del derecho propio de Cataluña en la forma y con el alcance que determine la ley.

3. En todo caso el conocimiento suficiente de la lengua y del derecho es un requisito para obtener una plaza en los correspondientes concursos de traslado.

4. Los secretarios judiciales y todo el personal al servicio de la Administración de justicia y de la Fiscalía en Cataluña deben acreditar el conocimiento del catalan que se exige al personal de la Administración de la Generalidad.

5. Corresponde al Consejo de Justicia de Cataluña comprobar el cumplimiento de las condiciones que establece el presente artículo en el acceso a las plazas de los órganos judiciales, de la Administración de justicia y de la Fiscalía en Cataluña.

Artículo 143. Lengua propia

1. Corresponde a la Generalidad la competencia exclusiva en materia de lengua propia, que incluye, en todo caso, la determinación del alcance, de los usos y de los efectos jurídicos de la doble oficialidad y de la lengua propia, así como la normalización lingüística del catalan.

2. Corresponde a la Generalidad y al Conselh Generau de Aran la competencia sobre la normalización lingüística del occitano, denominado aranés en Aran.

Kataluniakoa eredugarria da. Dudarik gabe, nafarrok bistan izan beharko dugu Foru Hobekuntzaren aldaketen inguruan eztabaidatzen dugunean. Politikatik at, Nafarroan, euskararekiko eta euskal kulturarekiko gorakako mugimendu garbia dago, D eredua-
ren datuek argi uzten duten bezala. Gelditu ez daitekeen prozesu batean gaude. Demografia historikoak euskaldunen aldera jokatzen du. Aurten irekita dugun prozesuaren aurrean adi egon beharko dugu. Nafarroako Parlamentua urte honetan Autogobernurako ponentziaren zirriborro bat prestatzen hasi da, hau da, botere legegilea Foruaren Hobekuntza aldatzeko prozesua zabaltzera bultzatu beharko duen testua. Hasiara batean alderdi guztiak agertu dira Hobekuntzan aldaketak sartzearen alde, bakoitzak bere ideologiari jarraiki. Ponentzia honek Nafarroako Parlamentuko Autogobernura-
rako Batzorde Berezian ditu bere aurrekariak, zeina 2002ko ekaine-

an sortu baitzen, euskal probintzietan jarraitzen ari ziren prozesuaren argitan. Ponentzia 2004ko otsailaren 17an eratu zen, honako osaketa zuela, Ganberako talde parlamentarioek izendatuta: Carlos Garcia Adanero (UPN), Juan Jose Lizarbe Baztan (PSN), Miguel José Izu Beloso (NEB), Patxi Zabaleta Zabaleta (Aralar), Juan Cruz Alli Aranguren (CDN), Begoña Errazti Esnal (EA) eta Jose Luis Etxegarai Andueza (Talde Mistoa, EAJ). Hamaika saioren ostean, eta gaiaren inguruan beren ikuspegia eman zuten adituak entzun ondoren, 2004ko abenduaren 20an Nafarroaren Autogobernuari buruzko Ponentziaren Txostenaren Zirriborroa aurkeztu zuten. Bertan, Hobe-kuntza erreformatzearen alde agertzen ziren, orduko inguruabar instituzional eta sozialera egokitzeko.

Foru Araubiderako Batzordearen Autogobernurako Ponentzian, honako proposamen hauek aurkeztu ziren: NEBrena –Miguel Izuk prestatua eta 2005eko otsailaren 2an aurkeztua–, Aralarrena –nagusiki Patxi Zabaletak prestatua eta 2005eko otsailaren 8an aurkeztua–, EArena (2005eko otsailaren 28an), UPNrena (2005eko martxoa eta maiatzaren 31), EAJrena (2005eko maiatzaren 27an), CDNrena (2005eko maiatzaren 30ean) eta PSNrena (2005eko ekainean). Aralar eta EAJren testuak Hobekuntzaren benetako alternatiba gisa har daitezkeen testu artikulatuak dira; aldiz, NEBena –Miguel Izuk prestatua–, EArena –Begoña Erraztik egina–, CDNrena –Juan Cruz Allik prestatua– eta PSNrena, Hobekuntza aldatzeko gogoeta etaildoak azaltzera mugatzen dira. Bestalde, UPNk eginiko ekarpen bakarra –Carlos Garcia Adanero aurkeztua–, Hobekuntzako Bigarren Xedapen Gehigarriko aldaketa ezabatzeko proposamenean oinarritzen da, Konstituzioko Laugarren Xedapen Iragankorrari eginiko aipamena kentzearen. Nafarroako Arartekoak, bestetik, Maria Jesús Aranda Lacerasek, 2005eko apirilaren 8an bidali zizkion Foru Parlamentuko presidenteari LORAFNA erreformatzeko proposamen eta gogoetak. Nafarroako Kontuen Ganberako presidenteak ere, Luis Muñoz Gardek, LORAFNAn Kontuen Ganbera eta Kontuen Auzitegia arautzen dituen 18. artikulua berridazteko proposamen bat bidali zion Nafarroako Parlamentuko presidenteari, 2005eko ekainaren 3an. Indar abertzaleen eta Nafarroako Ezker Batuaren proposamenak Euskararen Legearen aldaketaren alde agertzen dira, ez ordea indar nabarristenak. Hauxe dugu etorkizun hurbileko erronka.

Azken urte hauetan agerturiko izenburuak aipatuko ditut. Bertan gaian murgiltzeko bibliografia oparoa aurkitu daiteke.

AGIRREAZKUENAGA, Iñaki, *Diversidad y convivencia lingüística. Dimensión europea, nacional y claves jurídicas para la normalización del Euskara*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 2003.

ARZOZ SANTISTEBAN, Xabier, "La convivencia lingüística en Navarra", *Revista Vasca de Administración Pública*, 69-2, 2004.

EGILE EZBERDINAK, *Euskara, Nafarroa, Etorbizuna*. Txostenak, eztabaidak eta komunikazioak, Iruñea: Euskara Kultur Elkargoa, 2005. Bertan, egile hauen ekarpenak daude: Estebe Petrizan, Javier Marcotegui, Paula Kasares, Roman Felones, Miguel Izu, Aingeru Epaltza, Juan Cruz Alli, Pedro Antona, Kike Diez de Ultzurrun, Roldan Jimeno Aranguren, Fernando Mikelarena, Iosu Osteriz, José Manuel Irigoyen, Manolo Urroz.

EGILE EZBERDINAK, *Nafarroako Euskararen Foru Legea aztergai*, Eleria. Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria, 11. zkia, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003. Bertan, egile hauen ekarpenak daude: Gregorio Monreal Zia –beherago modu berezian aipatuko dudana–, Xabier Erize Etxegarai, Jose Maria Rodriguez Ochoa –beherago modu berezian aipatuko dudana–, Eduardo Aldasoro, Joxemiel Biddador, Bingen Amadoz, Iñaki Azkona, Mikel Bujanda, Rikardo Ederria, Andoni Esparza Leibar, Reyes Ilintxeta, Roldan Jimeno, Paula Kasares, José Luis Mendoza, Pakita Zabaleta.

EGILE EZBERDINAK, *Jardunaldiak. 23 urtez Amejoramientua. Azterketa ezkerretik. Un analisis desde la izquierda*, Bilbo: Impar-Hegoa. Euskararen inguruko ekarpenak honako egile hauek egiten dituzte: Jon Alonso, Iñaki Lasa, Paula Kasares.

IZU BELLOSO, Miguel, *Navarra como problema. Nación y nacionalismo en Navarra*, Madrid: Biblioteca Nueva, 2001.

MONREAL ZIA, Gregorio, "Nafarroako Euskararen Legearen jatorria", Eleria. Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria, 11 (2003), 7-18. orr.

RAZQUIN LIZARRAGA, José Antonio, *Fundamentos jurídicos del Amejoramiento del Fuero. Derechos históricos y régimen foral de Navarra*, Pamplona: Gobierno de Navarra, 1989.

RODRIGUEZ OCHOA, José María, "Euskarari buruzko Foru Legearen aplikazioa eta garapena Nafarroako Foru Administrazioan", Eleria. Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria, 11 (2003), 33-38. orr.

URRUTIA LIBARONA, Iñigo, *Derechos lingüísticos y Euskera en el sistema educativo*, Iruña: Lete argitaletxea, 2005.

OINARRIZKO WEBGRAFIA:

Azpeitiko Euskara Patronatua: www.erabili.com

Euskara Kultur Elkargoa: www.euskarakultur.org

Euskararen Gizarte Erakundeen Kontseilua:
www.kontseilua.org

Eusko Jaurlaritza: www.euskadi.net

Nafarroako Gobernua: www.navarra.es
